

Լ ՈՒՄԱՅ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԻՍԻ

1900 թ.

Բ. ԴԻՔԻ

ՅԱՆԵԼՈՒԱԾ

Ա.

ԿԱՆՈՆՔ Ս. ԺՈՂՈՎՈՑ

ԳՈՐԾ. ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍ. ԴԱԽԵԱՆԻ

17—32 էր. (շարունակելի)

Բ.

ԿՈՅՐ ԵՐԱԺԻԾՏԸ

ՎԼ. ԿԱՐԱԼԷՆԿՈՒ

ԹԱՐԳՄ. ՄՈՒՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

49—112 էր. (վերջը միւս անգամ)

X

Պատնէշը խորտակուած էր: Միւս օրը երեխան վեհերոտ հետաքրքրութեամբ ներս մտաւ ընդունարան, ուր նա ոտք չէր դրել այն օրուանից, երբ քաղաքացի օտարոտի հիւրը, որ սարսափելի ցասկոտ-ճշուն էր թուացել իրեն, բուն էր դրել այդտեղ: Իսկ այժմ այդ հիւրի երէկուայ երգերը քաղցրացրել էին նրա ունկը և դէպի գործիքն ունեցած յարաբերութիւնը փոխել: Առաջուայ վեհերկոտութեան վերջին մնացորդներով մօտեցաւ այն տեղին, ուր դաշնամուրն էր դրած, մի փոքր հեռու կանգ առաւ ու ահանջ դրեց: Ընդունարանում ոչ ոք չկար: Մայրը գործը ձեռին միւս սենեակում նստած էր դահաւորակի վրայ և, շունչը բռնած, նայում էր ու զուարճանում նրա ամեն մի շարժումով, մանկան ջղային դէմքի վրայ երևացող զգացումների ամեն մի փոփոխութեամբ:

Հետուից ձեռները մեկնած՝ նա շօշափեց դաշնամուրի յղկած մակերևոյթը և իսկոյն՝ երկչոտութեամբ ետ-ետ քաշուեցաւ: Մի երկու անգամ այս փորձն անելով, նա աւելի մօտ գնաց և սկսաւ ուշադրութեամբ զննել գործիքը, մինչև գետին խոնարհեցաւ, որպէս զի դաշնամուրի ոտները շօշափէ և ազատ կողմերից անցաւ դաշնամուրի պտոյտքը: Վերջապէս՝ նրա ձեռները յղկած ստեղներին դիպան:

Լարի մեղմ հնչիւնը անվստահ կերպով թրթռաց օդի մէջ: Երեխան երկար ժամանակ ունկնդրած լսում էր հնչիւնի տատանումները, որոնք մօր լսելիքի համար անհետացած էին, և ապա խորին ուշադրութեամբ շարժեց միւս ստեղնը: Այնուհետև նա իւր ձեռքը անցկացրեց ամբողջ ստեղնաշարի վրայով և հասաւ բարձր

Հնչման ձայներին: Նա ամեն մի ձայնը հանելուց լետոյ կանգ էր առնում, և ձայները երերում էին, դողդողում և օդի մէջ մարում: Կոյրի դէմքը լարուած ուշադրութեան հետ արտայայտում էր նաև գոհունակութիւն: Ըստ երևութին նա զուարճանում էր ամեն մի ձայնով, և արդէն տարրական ձայների վերաբերմամբ, որ ապագայ մեղեդիի բաղադրիչ մասերն էին կազմելու, ցոյց տուած զգաստ ուշիմութիւնը առհաւատչեայ էր, որ նա արուեստագէտ պիտի դառնար:

Բայց միևնոյն ժամանակ թւում էր, թէ կոյրը մի տեսակ առանձին յատկութիւն էլ էր տալիս ամեն մի հնչիւնին՝ երբ որ նրա մատների տակից դուրս էր թռչում բարձր աստիճանի ուրախ և պայծառ հնչիւնը, նա իւր զուարթացած դէմքը վեր էր բարձրացնում, ասես թէ դէպի վերև ճանապարհ դնելիս լինէր այդ բարձրահնչիւն թռչող ձայնին: Ընդհակառակն, բամբի թաւ, հազիւ լսելի ու խուլ դողդողոցի վրայ խոնարհեցնում էր ականջը. նրան թւում էր, թէ այդ ծանր հնչիւնը պէտք է որ անպատճառ խոնարհ գլորուելիս լինի երկրի վրայով և ցիրուցան լինելով յատակի վրայ, գնալ հեռաւոր անկիւններում անհետանալ:

XI

Քեռի Մակսիմը լոկ համբերատար էր դէպի այս բոլոր երաժշտական փորձերը: Որքան էլ տարօրինակ թուի, բայց և այնպէս մանկան այսքան որոշակի ցոյց տուած հակումները երկու տեսակ մտքեր էին ծնեցնում անկար զինուորականի մէջ: Մի կողմից երաժշտական բուռն ձգտումն ապացոյց էր նրա անկասկածելի ընդոժին երաժշտական ընդունակութիւններին և, այսպէսով, մասամբ էլ որոշւում էր նրա հնարաւոր ապա-

գան: Միւս կողմից հիասթափման անորոշ զգացումը խառնուում էր այդ գիտակցութեանը:

— Ի հարկէ, — մտածում էր նա, — երաժշտութիւնը նոյնպէս մեծ ոյժ է, որի միջոցով հնարաւոր է ամբօխի սրտին տիրել: Նա, կոյրը, կարող է հաւաքել հարիւրաւոր հագնուած-զուգուած պճնասէր պարոններ ու տիկիներ, ու նրանց համար ածել զանազան տետակ... «վալսեր» ու «նոկտիւրներ» ¹⁾ (ուղիղն ասած, քեռի Մակսիմի երաժշտական հմտութիւնը «վալսերից» ու «նոկտիւրներից» դէնը չէր գնում), իսկ նրանք մանրիկ թաշկինակներով կ'սրբեն իրենց աչքի արտասուքը: Ե՛հ, գրողը տանի. այդ չէր իմ ուզածս. բայց ինչ արած: Երեխան կոյր է, թող ուրեմն կեանքի մէջ դառնայ այն, ինչ որ կարող է: Բայց ասես թէ աւելի լաւ էր, որ երգն ընտրէր: Երգը լոկ անորոշակի հեշտացած ականջին չէ սնունդ տալիս: Նա պատկերներ է տալիս, մարդուս գլխում միտք ծնեցնում, իսկ սրտում արիութիւն:

— Ե՛յ, Իօխիմ, — ասաց նա մի երեկոյ կոյրի ետեւից Իօխիմի մօտ գնալով: — Արի, դէն գցի քու այդ սուլիչդ: Դա վայել է փողոցի երեխաներին կամ դաշտի գառնարածներին, իսկ դու՛հօ ահագին մարդ ես, չնայելով որ այդ տխմար Մարիան բոլորովին քեզ ոչխար է

¹⁾ «վալսեր» երոպական պար է, բայց իսկապէս՝ գերմանական է և $\frac{3}{4}$ կաճ $\frac{3}{8}$ բաղիտում ունի. յայտնի են Շտրաուս-հօր, բայց առաւել Շտրաուս-որդու վալսերը: Վերջինս վալսերի թագաւոր մականունն էր ստացած:

«Նոկտիւրներ» — երաժշտական առանձին տեսակ պիէսներ են, որոնք մեղկ — անըջային բնաւորութիւն ունեն, բայց որոշ ձև չունին և սովորաբար գիշերային խաղաղութեան ժամանակ են ածուում: Դրա ծագումը հին չէ. այլ Ֆիլլի և Շոպէնի ժամանակից:

գըն էր ձեզ դուր, չգաւ, պանէ, — թեթևակի խալթեց նա իւր խօսակցին։

— Ե՛հ, դուրս քս տալիս, էլի, — ասաց Մակսիմը, — լաւ երգը քրնգի թանյն է։ Միայն պէտք է երգել իմանալ։ Ասան, Պետրոսիկ, թող Իօսիմը երգէ մենք լսենք։ Բայց կը հասկանաս արդեօք...

— Գեղջկական երգ պիտի ասէ, — հարցրեց երեխան։ — Գեղջկական լեզուն հասկանում եմ։

Մակսիմը հռաւեց։

— Ե՛հ, ազատ։ Գեղջկական երգեր չեն դրանք...։ Այլ հզօր, ազատ ազգի երգեր են։ Քու մայրական պապերդ նրանց երգում էին Դնեպրի ու Դոնի տափաստաններում և Սև ծովի վրայ...։ Ե՛հ, մի ժամանակ դու էլ այդ կը հասկանաս, իսկ այժմ ես ուրիշ բանից եմ վախում։

Արդարև, Մակսիմը վախենում էր, որ մի ուրիշ բան անհասկանալի կը մնայ երեխի համար։ Նա կարծում էր, թէ վիպական երգի պայծառ պատկերները մարդու սրտին ազդելու համար անպատճառ տեսողական պատկերացումն է հարկաւոր։ Նա վախենում էր, որ մանկական խաւար գլուխը անկարող կլինի ըմբռնելու ժողովրդական բանաստեղծութեան պատկերաւոր լեզուն։ Նա մոռացել էր, որ հին բայանները և Ուկրաինայի կողզարներն ու փանդիւ ածողները ¹⁾ մեծ մասամբ կոյրեր էին։ Չշմարիտ է, թէև շատ անգամ

1) Ժողովրդական երգիչներն ու նուագածուներն եղել են բոլոր ազգերի մէջ ևս։ Դին ժամանակները միզաբուս յայտնի են հեղե Գողթան երգիչները, իսկ այժմ աշուղները, Հնում յայտնի էին Յունաստանում ռապսօդները, Ալանդինաւիայում սկայլզները, Սլաւեանների մէջ բայանները։ Ներկայումս Ռուսիայում աշուղները կոչւում են կողզար կամ բանդուրիստ (բանդուրան քնարի նման մի գործիք է 8—24 լարով)։ Ծ. Թ.

աղքատութիւնը , հաշմանդամութիւնը մարդկանց ստիպում էին քնար կամ փանդիռ ձեռք առնել՝ նրանցով ողորմութիւն հաւաքելու համար: Բայց դրանք բոլորն էլ հօ խռպոտ ձայնով աղքատներ ու մուրացկաններ չէին միայն, և դրանք բոլորն էլ ծերութեան հասակում հօ չէին կուրացել: Կուրութիւնը տեսանելի աշխարհս ծածկում է խաւարչտին քօղով, որը, իհարկէ, իջնում է ուղեղի վրայ և դժուարացնում ու ճնշում նրա աշխատութիւնը, բայց և այնպէս ժառանգական պատկերացումներից և ուրիշ ճանապարհներով ստացուած տպաւորութիւններից ուղեղը մթութեան մէջ ստեղծում է իւր սեպհական աշխարհը, — թէև տխուր, վշտակոծ և շամանդաղով պատած, բայց և ոչ զուրկ իւրատեսակ, անորոշ բանաստեղծութիւնից:

XII

Մակսիմն ու երեխան նստեցին խոտի վրայ, իսկ Խօխիմը թեք ընկաւ իւր նստարանի վրայ (այս դիրքն աւելի էր համապատասխանում նրա արուեստգիտական տրամադրութեան) և, փոքր ինչ մտածելուց լետոյ ըսկըսաւ երգել: Պատահաբար էր թէ զգաստ բնազդամամբ՝ խիստ աջող էր նրա ընտրութիւնը: Նա այս պատմական պատկերն էր ընտրել.

Ой, тамъ на горѣ, тай жѣнці жнутъ... ¹⁾

Ով որ լսել է ժողովրդական այս սքանչելի երգը պատշաճաւոր կերպով ասելիս, անշուշտ նրա լիշողութեան վրայ խորը տպաւորուած կլինի այդ երգի բարձր, երկար, ասես թէ պատմական լիշողութեան թախիժով

¹⁾ Ыъ, къ սարի վրէն, սարի վրէն
Հնձուորները հունձ են աւում.

Համակուած տարօրինակ եղանակը: Նրա մէջ ոչ անցքերի նկարագիր կայ, ոչ արիւննահեղ կոտորածներ և ոչ էլ քաջազնական սխրագործութիւններ: Դա ոչ էլ կազակի հրաժեշտն է իւր սիրուհուն, ոչ յանդուգն ասպատակութիւն է և ոչ էլ կապուտ ծովի ու Դանուբի վրայ մակոյկներով կատարած արշաւանք: ¹⁾ Դա մի վաղանցուկ պատկեր է միայն, որը որպէս վաղանցուկ անուրջ, որպէս պատմական անցեալի մասին տեսած ե-

¹⁾ Մալաուսիան մի ընդարձակ տափաստան լինելով միշտ ենթակայ էր թշնամիների յարձակման: Թէպէտ ռուսաց իշխանութիւնը Դնեպրի ափին հիմնուեց, բայց յետոյ հաստատուելով հիւսիս-արևելքում, Մոսկուայում, անգոր եղաւ այդ երկիրը իւր իշխանութեան տակ պահել: Մալաուսիան նախ ընկաւ Լիտվայի, ապա և Լեհաց թագաւորների ձեռքը, որոնք ամենայն հնար գործ էին դնում ժողովրդին կաթոլիկ դարձնել: Կալուածատէրները սկսան խօսել լեհերէն, կրօնը փոխեցին, ժողովուրդն էլ ճորտ դարձրին: 1596 թ. մտաւ միաբարութիւնը, որով ամեն տեղ եկեղեցու մէջ պիտի ճանաչուէր պապի գերիշխանութիւնը: Մի կողմից կրօնական ու տնտեսական սոսկալի ճնշումները, միւս կողմից թաթարների և ուրիշների ասպատակութիւնները խիզախ և ազատագիր մարդկանց ստիպեցին ապաստանել ապահով տեղեր և միացած ուժով կռուել իրենց հալածողների դէմ: Եղբայր մեծ դեր կատարեցին կազակները. դրանք ազատ մարդիկ էին և միայն թագաւորի իշխանութիւնն էին ճանաչում: Դրանք XV դարում մարտիկների մի ընկերութիւն կազմեցին Դնեպր գետի խութերում, Խորսից կղզում և մօտակայքում և սկսան ասպատակել Ղրիմու թաթարները երկրները, Սև ծովի ափերը: Նրանք յաճախ ապստամբում էին Լեհաստանից և միացած Թիւրքիայի հետ կռուում էին սարսափելի կոտորածներ ու աւերածոյք գործելով: Բայց մեծ մասամբ, վերջ ի վերջոյ, ընկճուում էին: Հատանդամ էլ միացած Լեհաց հետ պատերազմում էին Ռուսիայի դէմ: Սւ թէպէտ 1654 թ. կազակները Մալաուսիայի հետ մշտան Ռուսիայի իշխանութեան տակ, բայց չդադարեցան անկախութիւն ձեռք բերելու համար նորից ապստամբել: Մ. Թ.

րազի մի բեկոր, առ վալրկեան մի վերակենդանացել է մալաուսի յիշողութեան մէջ: Ներկայիս մի հասարակ և սոսկական օր յանկարծ նրա երևակայութեան մէջ նկարուել է այդ անորոշ, նսեմ և անհետացած պատկերը, որը տողորուած է այն առանձին թախիժով, որով համակուած է արդէն կորած հայրենի անցեալը: Անհետացած, բայց ոչ բոլորովին կորած անցեալը: Այդ անցեալն են յիշեցնում դեռ ևս բարձր կանգնած շիրիմների բլրակները (խուրդան)¹⁾, որոնց մէջ հանգչում են կազակների ոսկերոտիքը, ուր կէս գիշերին կրակներ են վառուում, որտեղից գիշերները ծանր թառանջ է լսուում: Դրա մասին խօսում է և ժողովրդական աւանդութիւնն ու տակաւ առ տակաւ լռող ժողովրդական երգը.

Ой, тамъ на горі, тай жениі жнуть
А по-підъ горою, по-підъ зеленою
Козаки идуть,
Козаки идуть!...²⁾

Իսլարագեղ լեռան վրայ հնձուորները հունձ են անում: Իսկ լեռան ստորոտում, ներքեում, կազակ զօրքն է անցնում:

Մակսիմ Եսցենկոն խորին ուշադրութեամբ լսում

¹⁾ Խուրդան թուրք-մողոլական բառ է և ամրութիւն է նշանակում: Խուրդանների ուսումնասիրութիւնից երեւում է, որ դրանք դամբարաններ են. դրանց մէջ դտնուած են հարկւրաւոր մարդկանց կմաղքներ եւ մեծ մասամբ պատկանում են Ռուսիայի անդրպատմական շրջանին: Ծ. Թ.

²⁾ Էյ, էս սարի վրէն, սարի վրէն

Հնձուորները հունձ են անում:

Կանաչ սարի, սարի փեշէն

Կազակներ անցնում

Կազակներ անցնում...:

էր այս տխուր եղանակը: Նրա երեակալութեան մէջ ծնուեց այս, ասես արեւմտոցի մեղամաղձախին ճաճանչ-ներով լուսաւորուած պատկերը, որ առաջացել էր զարմանալի կերպով երգի բովանդակութեան հետ միախառնուող հրաշալի եղանակից: Լերան վրայ, խաղաղ դաշտերում երևում են հնձուորների պատկերները՝ անձայն խոնարհած արտերի վրայ: Իսկ ներքեւը, հովտի երեկոյեան ստուերների հետ միախառնուած անշշուկ անցնում են գնդերը:

По переду Дорошенко

Веде свое військо, військо запорожське,

Хорошенько. ¹⁾

Եւ պատմական երգի երկարող հնչիւնը ծփում է, ղողանջում և օդի մէջ լռում, որպէս զի այնուհետև կրկին ղողանջէ և աղջամուղջի միջից նորանոր պատկերներ դուրս քաշէ...

XIII.

Մանուկը մռայլ ու տխուր դէմքով լսում էր երգը: Երբ երգիչը երգում էր լերան մասին, որի վրայ հնձուորները հունձ են անում, երեակալութիւնը Պետ. ըոյսին անմիջապէս դէպի ծանօթ քարափի բարձունքը տարաւ: Նա այդ քարափը ճանաչեց նրանից, որ ներքեւում հոսում է գետը՝ քարերին բաղխող հազիւ լսելի ալիքները վշտացնելով: Նա գիտէ նոյնպէս, թէ ինչ բան է հնձուորը, նա լսում է մանգաղների զնգզնգոցը ու տապալուող հասկերի խշխշոցը:

¹⁾ Զօրքի առաջ, գլուխ անցած

Դորոշենկոն դաշաղ զօրքը, ղոշաղ զօրքը

Առաջ տանում:

Իսկ երբ երգի մէջ սկսան նկարագրել, թէ ինչ էր կատարուում լերան ստորոտում, կոյր ունկնդրին երևակայութիւնն անմիջապէս լերան գագաթից հովիտ իջեցրեց...

Մանգաղների զնգզնգոցը դադարեց, բայց երեխան գիտէ, որ հնձուորներն այստեղ են, լերան վրայ. նրանք մնացին, բայց հնձելու ձայնը չէ լսոււմ, որովհետեւ նրանք բարձր են, նոյնքան բարձր, որքան և մայրիները, որոնց աղմուկը լսոււմ էր նա քարափի տակ կանգնած: Իսկ ներքեւ, գետափին լսոււմ է ձիանոնց անընդհատ, միակերպ տրոփը...: Նրանք շատ են, այստեղ, լերան ստորոտում մթութեան մէջ տարածուած է խուլ աղմուկը: Այդ կազակներն են գալիս:

Կոյր մանուկը գիտէ նոյնպէս, թէ ինչ է նշանակոււմ կազակ: Ծերունի Խվեդկոյին ամենքն էլ «ծեր կազակ» են անուանում. նա ժամանակ առ ժամանակ ապարանքն է գալիս: Խվեդկոն շատ անգամ էր Պետրոյսին իւր ծնկներին նստացրել ու դողդոջուն ձեռներով նրա մազերը շոյել: Երբ երեխան իւր սովորութեան համեմատ ձեռները նրա գէմքին էր քսում, այն ժամանակ իւր գիւրազգաց մատներով շօշափում էր ծեր կազակի խորխոր կնճիռները, քաշ ընկած մեծ-մեծ բեխերը, ներս ընկած այտերը և այտերի վրայ ծերունու արտասուքը: Երգի հնչիւնների ազդեցութեամբ մանուկն այսպիսի կազակներ էր երևակայում այնտեղ, ներքեւ, լերան ստորոտում: Նրանք էլ Խվեդկոյի նման՝ երկար բեխերով, նոյնպէս կզացած, նոյնպէս ծերունի, նստած են ձիանը: Նրանք անկերպարան ստուերների նման շարժոււմ են խաւարի մէջ և նոյնպէս, Խվեդկոյի նման, մի բանի համար լաց են լինում. նրանք գուցէ լաց են լինում նրա համար, որ թէ լերան վրայ և թէ հովտում սփռուած են Իօխիմի երգի տխուր, եր-

կայն հառաչները—հառաչներ այն „անտես-անճանանչ կազակի“ համար, որ իւր նորատի կինը փոխել է պատերազմական տառապանքներէ հետ:

Մակսիմը բաւական է մի հայեացք միայն ձգէր, որ հասկանար, թէ երեխի գիւրազգած բնովքը, չնայելով կուրուրթեան, ընդունակ էր երգի բանաստեղծական պոետներէն ըմբռնելու:

Այսպէս էր օրինակ Դորոշենկուի ապստամբութիւնը, որը յիշուած է սոյն գրքոյկի մէջ. նա ուզում էր միանալ Թիւրքիայի հետ, բայց ուստաց և լեհաց միացեալ զօրքերը յետ մղեցին սուլթանի զօրքերին: Միևնոյն կերպով XVIII դարում ուզում էր Մաղեպան շուեղացոց օգնութեամբ ապստամբել, բայց նոյնպէս անաջող անցաւ: 1775 թ. Եկատերինա կայսրուհին վերջացրեց սելը, կազակները ցիր ու ցան եղան և ապա կազմեցին ներկայ կազակ զօրքի մի մասը:

Ընդհանրապէս կազակները ազատասէր մարդիկ էին, որ փախչելով իրենց իշխանների ու կալուածատէրների ձեռքից, բնակութիւն էին հաստատում Ռուսաց թագաւորութեան սահմանների վրայ: Նրանք կամաց-կամաց կազմակերպուելով խումբեր էին կազմում և երկրի սահմանները պահպանում, շատ անգամ նաև երկրների տիրում, ինչպէս օրինակ Երմակը իւր խմբով Սիբիրին տիրելով ընծայաբերեց Ռուսիային: Ծ. Թ.

Գ. ԳԼՈՒԽ.

I

Մակսիմի նախադժած կարգ ու կանոնի շնորհիւ կոյրին ամեն բանի մէջ, ուր որ հնարաւոր էր, ինքն իւր գլխին էին թողել, և այդ շատ լաւ արդիւնք ունեցաւ: Տանը նա ամենևին անօգնական չէր թւում,

ամեն կողմ ամենայն վստահութեամբ ման էր գալիս, ինքը իւր սենեակը կարգի էր ձգում, խաղալիկներն ու իրերը որոշ կարգով դասաւորում: Բացի այդ, նրան մատչելի եղածին չափ, Մակսիմն ուշադրութիւն էր դարձնում նաև նրա մարմնական մարզանքների վրայ՝ —նա մարմնամարզութեամբ էր սլարապում, իսկ վեց տարեկան միջոցին Մակսիմը նրան մի հանդարտ և փոքրիկ ձի ընծայեց: Սկզբում մայրը երևակայել տնգամ չէր կարող, թէ իւր կոյր որդին ձի հեծնել կը կարողանայ, և իւր եղբօր հնճարքը կատարեալ խելացնորութիւն էր համարում: Բայց անկար գինուորականը գործ դրեց իւր բոլոր ազդեցութիւնը, և երկու երեք ամսից կոյրը թամքի վրայ սինդ նստած խնդազին արշաւում էր Խօխիմի կողքից, որը միայն պտոյտ անելու տեղերումն էր կարգադրութիւն անում:

Այսպէսով կուրութիւնը նրա մարմնական կանոնաւոր զարգացման արգելք չեղաւ և մանուկի բարոյական կազմի վրայ դրա գործած ազդեցութիւնը որքան հընարաւոր էր, թուլացաւ: Նրա հասակը իւր տարիքին համեմատ բարձր էր և վայելչակազմ. դէմքը փոքր ինչ դժգոյն էր, գծերը նուրբ և արտայայտիչ: Սև մազերն աւելի ևս շուք էին տալիս դէմքի սպիտակութեան, իսկ խոշոր, մու.թ, հազիւ շարժուող աչքերը նրան իւրատեսակ, մի անգամից ուշադրութիւն գրաւող արտայայտութիւն էին տալիս: Ունքերի վրայի թեթև ծալքը, գլուխը փոքր ինչ առաջ ձգելու սովորութիւնը, դէմքի վրայից ժամանակ առ ժամանակ մի տեսակ ամպի նման անցնող թախիծի արտայայտութիւնը՝ —ահա սրանք էին միայն, որով կուրութիւնը արտայայտուում էր նրա արտաքին կերպարանքի վրայ: Ծանօթ տեղերում նրա շարժումներն ինքնավստահ էին, բայց էլի նկատելի էր, որ ընդոծին աշխոյժը ճնշուած է և միայն ժամա-

նակ առ ժամանակ է արտալալտում ջղալին բաւական
բուռն ուժգնութիւններով:

II

Այժմ լսողութեան տպաւորութիւնները բոլորովին
տիրապետող նշանակութիւն էին ստացել կոյրի կեան-
քի մէջ, ձայնական ձևերը նրա մտքի գլխաւոր ձևերն,
մտաւոր աշխատութեան կենդրոնն էին դարձել: Նա
երգերն ուսանում էր՝ խորամուկ լինելով նրանց դի-
թիչ եղանակներին, և բովանդակութեանը ծանօթա-
նում՝ նրան մեղեդու թախիծով, գուարթութեամբ կամ
մտախոհութեամբ գեղանկարելով: Նա առաւել ևս ու-
շագրութեամբ ըմբռնում էր շրջապատող բնութեան
ձայները և, ազատ զգացողութիւնները միախառնելով
մայրենի երգերի սովորական եղանակներին, երբեմն եր-
բեմն կարողանում էր դրանց համախմբելով լանպատ-
րաստից ստեղծել մի եղանակ, որի մէջ դժուար էր ու-
րոշել, որտեղ է վերջանում ժողովրդական, ականջի սովոր
եղանակը և որտեղ է սկսւում սեպհական ստեղծագոր-
ծութիւնը: Նա ինքն էլ չէր կարող իւր երգերի մէջ ջոկել
այդ երկու տարրերը—այնքան անբաժանելի կերպով
միաձուլուած էին նրանք: Նա շատ շուտով սովորում էր
այն ամենը, ինչ որ աւանդում էր մայրը, որ դաշնամուր
ածել էր սովորեցնում, բայց նա սիրում էր նաև Իօխիմի
սրինգը: Դաշնամուրն աւելի ճոխ, աւելի հնչական ու ա-
ւելի լիահնչիւն էր, բայց դա սենեակումն էր դրած, մինչ-
դեռ սրինգը կարելի էր հետը դաշտ տանել, և նրա
գեղգեղանքն այնպէս անբաժան միախառնւում էր տա-
փաստանի մեղմ հառաչանքին, որ երբեմն Պետրոյսն
ինքն էլ չէր կարողանում որոշել, թէ հոգն էր հե-

ռուից աղօտ խոհեր սփռում, թէ՛ ինքն էր այդ հառաջ-
ները դուրս բերում սրնգի միջից:

Երաժշտութեան այս հրապուրը նրա մտաւոր ա-
ճելութեան կեդրոն դարձաւ. դա լցնում և բազմատե-
սակ էր դարձնում նրա գոյութիւնը: Մակսիմը դրանից
օգուտ էր քաղում նրան իւր հայրենիքի պատմութեա-
նը ծանօթացնելու համար, և այդ ամբողջ պատմու-
թիւնը, որ ձայներից էր հիւսուած, անցաւ կոյրի երե-
ւակայութեան միջով: Երգով հետաքրքրուած լինելով,
նա սկսաւ ծանօթանալ նաեւ նրա մէջ երգուած հերոս-
ների վիճակով, նրանց ճակատագրով, իւր հայրենիքի
ճակատագրով: Այստեղից նրա մէջ հետաքրքրութիւն զար-
թեցաւ դէպի գրականութիւնը, և ինը տարեկան հա-
սակում Մակսիմը սկսաւ իւր առաջին դասերն աւան-
դել նրան: Մակսիմի հմտաբար աւանդած դասերը,
(որոնց համար նա ստիպուած եղաւ կոյրերին կրթելու
համար գործածուող յատուկ ձեւերն ուսումնասիրելու),
շատ դիւր եկան տղին: Դրանք նոր տարրեր էին մը-
ցնում նրա հոգեկան տրամադրութեան մէջ, այսինքն
որոշակութիւն ու պարզութիւն, որոնք հաւասարակըշ-
ռում էին երաժշտութեան նսեմ տպաւորութիւնները:

Այսպէսով երեխան ամբողջ օրը զբաղուած էր.
կարելի չէր գանգատուել, թէ նա նուազ տպաւորու-
թիւն է ստանում: Թւում էր, թէ լիալիր կեանքով էր
ապրում նա՝ ինչքան որ դա մատչելի էր նրան: Թւում
էր զարձեալ, թէ նա իւր կուրութիւնն անգամ չէ
զգում:

Մինչդեռ մի օտարօտի, ոչ-մանկական թախիժ
բայց և այնպէս երևում էր նրա բնաւորութեան մէջ:
Մակսիմն այդ վերագրում էր մանուկների ընկերու-
թեան պակասութեանը և աշխատում էր այդ պակա-
սը լրացնել:

Ապարանք բերուած գիւղացի մանուկները քաշուում էին և չէին կարողանում ազատ բացուել: Բացի տան անսովոր կարգ ու սարքից, նրանց քիչ չէր շփոթեցնում նաև «պանիչի» կուրուլթիւնը: Նրանք վեհերկոտութեամբ նայում էին նրան և, մի կողմ հաւաքուած, լուռ էին մնում կամ անհամարձակ կերպով շշնջում իրար մէջ: Բայց երբ նրանց ազատ բաց էին թողնում պարտիզում կամ դաշտում, աւելի ազատ էին դառնում և իրենց համար խաղեր յօրինում, բայց այդպիսի միջոցին էլ կոյրը անմասն էր մնում խաղին և տխուր լսում ընկերների ուրախ վազվըզոցը:

Երբեմն էլ Իօթիմը մանուկներին հաւաքում էր գլխին ու սկսում զուարճալի հեքեաթներ և պատմութիւններ անել: Գիւղացի մանուկները, որոնց ծանօթ էին խախօլների խենդուլիկ գւերն ու խաբեբայ-վհուկները, այդ պատմութիւնները լրացնում էին իրենց սեպհական պաշարից և ժամանակը շատ զուարճալի էր անցնում: Կոյրը մեծ ուշադրութեամբ լսում էր նրանց և հետաքրքրուում էլ էր, բայց ինքը սակաւ էր ծիծաղում: Ըստ երևութին կենդանի խօսքի սրութիւնները մեծ մասամբ անմատչելի էին մնում նրա համար, և իրօք—նա ոչ պատմողի աչքերի խորամանկ փոքրիկ կրակները կարող էր տեսնել, ոչ ծիծղուն կնճիռները, ոչ երկար ընչացքների քաշքշոցը:

III

Մեր նկարագրած ժամանակից փոքր ինչ առաջ փոխուել էր մօտի կից կալուածքի «պոսսեսորը»¹⁾: Նախկին անհանգիստ հարեանի տեղ, որը նոյն իսկ խա-

¹⁾ Հարաւ-արեւմտեան Ռուսիայում բաւական տարածուած է կապալով կալուածք վեր առնելը: Կապալառուն (տեղական

ղաղաբարոյ պան Պապելովու հետ էլ դատի մէջ էր մտած մի ինչ որ արտ արածացնելու խնդրի պատճառով, այժմ մերձաւոր ազարակում իւր կնոջ հետ ապրում էր ծերունի Եակովսկին։ Չնայելով որ երկու ամուսինների տարիքը միասին հաշուած հարիւրից պակաս չէր լինիլ, բայց նրանք համեմատաբար դեռ մօտերքս էին ամուսնացել, որովհետեւ պան Եակովը երկար ժամանակ չէր կարողանում կապալի համար հարկաւոր գումարը հաւաքել, ուստի և այդ պատճառով էլ ուրիշների դռներում «տնտեսի» պաշտօն վեր կատարում։ Իսկ պանի Ս. Գնեշկան, երջանիկ վայրկեանի ակնկալութեամբ, որպէս պատուաւոր սենեկապանուհի ապրում էր N N գրաֆուհու մօտ։ Երբ որ վերջապէս հասաւ այդ երջանիկ րոպէն և հարսն ու փեսան ձեռք ձեռքի տուած եկեղեցի մտան, արդէն վայելչատես փեսի ընչացքի ու քեաքուլի կէսը բոլորովին սպիտակել էր, իսկ հարսի ամօթխածութեամբ կարմրատակած դէմքը նոյնպէս արծաթափալ խոպոպներով էր զարդարուած։

Սակայն այդ հանգամանքն արգելք չեղաւ ամուսնական երջանկութեան և յամած սիրոյ պտուղն եղաւ ժիակ դուստրը, որ համարեա թէ կոյրին տարեկից էր։ Ծերութեան օրերում հաստատելով իրենց բոյնը, որի մէջ նրանք, թէև պայմանական կերպով, կարող էին իրենց լիակատար տէր համարել, ծերունիներն ապրում էին խաղաղ ու համեստ, ասես թէ այդ հանգստութեամբն ու առանձնական կեանք վարելով ուզում էին իրենց վարձատրել այն ծանր կեանքի համար, որ անց

բաւով («պոսսեսոր») կառավարչի նման մի բան է դառնում։ Նա կալուածքի տիրոջը մի որոշ գումար է վճարում, և այնուհետև իւր ձեռնդրեցութիւնից է՝ կախուած չլաւ կամ նուազ եկամուտ ստանալը։

էին կացրել օտարների մօտ: Նրանց վերցրած առաջին կապալի գործը մի այնքան էլ աջող չէր գնացել, ուստի և այժմ նրանք փոքր ինչ սահմանափակել էին իրենց ձեռնարկութիւնը: Սակայն այս նոր բնակարանում էլ ինչպէս իրենց սիրտն էր ուզում, այնպէս տեղաւորուեցան: Անկեանը, ուր բաղնիքներով զարդարուն սրբերի պատկերներն էին դրուած, պառաւն «արմաւենու» և «մոմերի» ¹⁾ հետ պահում էր փոքրիկ տոպրակներով արօտներ ու արմտիք, որոնցով նա բժշկում էր իւր ամուսնուն և իրեն դիմող գիւղացի կանանց ու տղամարդկանց: Այդ արօտների հոտով լցուել էր ամբողջ խրճիթը և ամեն մի այցելուի լիշողութեան մէջ անլուծանելի կերպով միաւորւում էր դա այն լիշատակի հետ, որ այցելուն ստանում էր այդ փոքրիկ մաքուր տնակի, դրա խաղաղութեան և կարգ ու սարքի, և այն երկու ծերուկների մասին, որոնք մեր ժամանակուայ համար անսովոր հանգիստ կեանք էին վարում այդտեղ:

Այս ծերունիների ընկերակցութեամբ էր մեծանում նրանց միամօր աղջիկը, մի փոքրիկ աղջիկ՝ երկայն դեղձան ծամով և կապոյտ աչքերով, որոնք ամենքին էլ հէնց առաջին ծանօթութիւնից զարմացնում էին իրենց մի տեսակ արտասովոր լրջութեամբ, որը զեղուած էր նրա

¹⁾ «Արմաւենու» ճիւղը համապատասխան է ռուսական «ուռի» ճիւղին, իսկ «մոմերը», որ «գրոմնիցա» են կոչւում, թափւում են մեղրամոմից և վառւում են խիստ փոթորիկների միջոցին, նոյնպէս հոգեվարքների ձեռքն են տալիս: Ծ. Հ.

Իսկ հայոց մէջ սովորութիւն կայ (Խրիմ ե Նօր-Նախիջևան) Ծաղկազարդին եկեղեցուց բերած ուռիքը պահել և սաստիկ քամու ժամանակ այրել, որ քամին դադարի. իսկ մոմ չեն պահում. և եթէ պահում են—Նրուսաղեմից բերածը, որ վառւում են բերդի մահուան միջոցին: Ծ. Թ.

ամբողջ կերպարանքի վրայ: Թւում էր, թէ ծնողների տարածած սիրոյ խաղաղութիւնը զստեր բնաւորութեան վրայ արտափայլել էր այդ ոչ-մտնկական խոհականութեամբ, շարժումների կանոնաւոր ու սահուն հանդարտութեամբ, կապոյտ աչքերի մտախոհութեամբ ու խորութեամբ: Նա երբէք օտարներից խոյս չէր տալիս, երեխաների հետ ծանօթանալուց չէր քաշւում և մասնակցում էր նրանց խաղերին: Բայց մի այնպիսի անկեղծ ներողամտութեամբ էր անում այս ամենը, որ ասես թէ այդ բաներն իրեն համար բոլորովին կարևոր չլինէին: Իրօք, նա լիովին գոհ էր իւր սեպհական ընկերակցութիւնից՝ զբօսնելիս, ծաղիկներ հաւաքելիս, իւր խրճիկի հետ զրոյց անելիս. և այս ամենը նա մի այնպիսի լրջութեամբ էր անում, որ երբեմն թւում էր թէ ձեր առջևինը ոչ թէ երեխայ է, հապա մի փոքրիկ հասակաւոր կին:

IV

Մի անգամ Պետրոյսը գետի մօտ բլրակի վրայ մենակ էր: Արևը մայր էր մտնում, օդի մէջ հանգստութիւն էր տիրում, միայն երեկոյեան առն վերադարձող նախրի ձայնն էր գալիս, որը հեռաւորութեան պատճառով մեղմանում էր: Երեխան նոր էր դադարել ածելուց և ամարային երեկոյի կիսանիւրճ խոնջութեան անձնատուր եղած, ձգուել էր արօտի վրայ: Նա մի առ վայրկեան ինքնամոռացութեան մէջ էր ընկել, երբ մէկի թեթև ոտնաձայնը նրա նիւրճը խանգարեց: Նա տհաճութեամբ բարձրացաւ արմուկների վրայ և ականջ դրեց: Քայլերը կանգ առան բլրակի ստորոտում: Քայլուածքը նրան անծանօթ էր:

— Ա՛յ տղայ, — լանկտրծ լսեց նա մի մանկական

ձայն: — Ձգիտես ո՞վ էր հէնց նոր այստեղ սրինգ ածողը:

Կոյրը չէր սիրում, որ իւր առանձնութիւնը խանգարեն: Ուստի և փոքր ինչ կոպտութեամբ պատասխանեց այդ հարցին:

— Ես էի...

Թեթեւ, զարմացական բացականչութիւն եղաւ այդ խօսքին պատասխան, և անմիջապէս էլ աղջկայ ձայնը սլարզամիտ քաջալերական եղանակով աւելացրեց.

— Ինչքան լաւ էր:

Կոյրը լուռ մնաց:

— Ինչք՞ չէք հեռանում, — հարցրեց նա ասլա լսելով, որ իւր անկոչ խօսակիցը դեռ կանգնած է:

— Ինչք՞ ես վռնտում ինձ, — հարցրեց աղջիկը իւր մաքուր միամիտ-զարմացած ձայնով:

Մանկական այս խաղաղ ձայնի հնչիւններն ախորժ տպաւորութիւն գործեցին կոյրի լսելիքի վրայ. բայց և այնպէս նա իւր առաջուկայ եղանակով պատասխանեց.

— Ձեմ սիրում, որ մօտս մարդ է գալիս...

Աղջիկը ծիծաղեցաւ:

— Ա՛յ քեզ բան... մի սրան մտիկ: Միթէ սաղ աշխարհքս քոնն է և դու կարող ես մարդկանց արգելել, որ երկրի վրայ ման չգան:

— Մայրիկս ամենքին էլ հրամայել է, որ ինձ չմօտենան:

— Մայրիկդ, — մտախոհութեամբ կրկնեց աղջիկը: — Իսկ իմ մայրիկս ինձ թոյլ է տուել գետի մօտերքը զբօսնելու...:

Երեխան, ընդհանուրի զիջողամտութիւնից փոքր ինչ երես առած, այսպիսի հաստատ ընդիմաբանութեան սովոր չէր: Բարկութեան գրգիռը ջղային կոհակով ան-

ցտւ նրա դէմքի վրայով. նա բարձրացաւ տեղից և արագ-արագ և գրգռուած ասաց.

— Հեռացէք, հեռացէք, հեռացէք...

Զգիտեմ, թէ ինչպէս կվերջանար այս բանը, թէ որ այդ միջոցին ապարանքից չլսուէր Իօխիմի ձայնը, որ կոյրին թէյի էր կանչում: Պետրոյսը արագ-արագ բլրակից դէպի վայր վազեց:

— Օհ, ինչ փիս տղայ է,— այս ցասկոտ բացականչութիւնը լսեց նա իւր ետեւից:

V.

Յաջորդ օրը մանուկը, միւսնոյն տեղում նստած, մտաբերեց երէկուայ ընդհարումը: Այդ լիշողութեան մէջ զայրոյթ չկար այլ ևս: Ընդհակառակն, մինչև անգամ նա ցանկանում էր, որ կրկին գար այն աղջիկը, որի ձայնի նման հաճելի, խաղաղ ձայն դեռ երբէք չէր լսել նա: Իւր ծանօթ երեխաները բարձրաձայն գոռում էին, ծիծաղում, կուռում, լաց լինում, բայց նրանցից ոչ ոք այսքան հաճելի ձայնով չէր խօսում: Նա սկսաւ վշտանալ, որ վիրաւորել էր անծանօթ աղջկան, և նա, հաւանականօրէն, այլ ևս երբէք չի վերադառնալ:

Յիրաւի, աղջիկը երեք օր բոլորովին չեկաւ: Իսկ չորրորդ օրը Պետրոյսը ներքեւում, գետի ափին լսեց նրա ոտնաձայնը: Նա համրաքայլ առաջ էր գնում. գետափի կոպիճները թեթեակի շշուկ էին հանում նրա ոտների տակ. աղջիկը կամացուկ լեհական մի երգ էր երգում:

— Բան եմ ասում,— ձայն տուեց Պետրոյսը, երբ աղջիկը եկաւ, նրան հաւասարուեց,— Ի՞նչ դուք էք:

Աղջիկը պատասխան չտուեց: Խճաքարերը դարձեալ

խշխշում էին նրա ոտները տակ: Նա երգում էր և նրա կեղծ տնհոգ ձայնի մէջ դեռ կոյրն զգում էր այն վերաւորանքը, որ ինքը հասցրել էր նրան:

Բայց մի քանի քայլ անելով անծանօթ աղջիկը կանգ առաւ: Երկու-երեք բոլիւ լուրթեամբ անցաւ: Այդ միջոցին նա իւր ձեռքում հաւաքած վայրի ծաղիկներից փունջ էր կազմում, իսկ կոյրը պատասխանի էր սպասում: Նա աղջկայ այս կանգ առնելն ու զրան յաջորդող լուրթիւնը դիտաւորեալ արհամարհանքի վերադրեց:

— Միթէ չէք տեսնում, որ ես եմ, — մեծ արժանիքով պատասխանեց աղջիկն իւր ձեռին բռնած վայրի ծաղիկների փունջը կազմել-վերջացնելով:

Այս պարզ հարցը ցաւ պատճառեց կոյրի սրտին: Ոչինչ չպատասխանեց նա, միայն նրա ձեռները, որ յետո՛ւ էին գետնին, ջղաձգաբար բռնեցին գետնի արօտը: Բայց խօսակցութիւնը սկսուած էր արդէն, և աղջիկը, դեռ էլի նոյն տեղում կանգնած ու իւր փնջով զբաղուած՝ հարցրեց նորից.

— Քեզ ո՞վ սովորեցրեց այդպէս լաւ սրինգ ածել:

— Իօխիմը սովորեցրեց, — պատասխանեց երեխան:

— Շատ լաւ: Բայց ինչո՞ւ այդպէս բարկացկոտ ես:

— Ես... ձեզ վրայ չեմ բարկանում, — ցած ձայնով ասաց նա:

— Դէ, ուրեմն ես էլ չեմ բարկանում...: Եկ միասին խաղ անենք:

— Ես չեմ կարող ձեզ հետ խաղ անել, — շփոթուած պատասխանեց կոյրը:

— Ձեա կարո՞ղ... ինչո՞ւ:

— Ա՛յնպէս:

— Բայց ինչո՞ւ ախր:

—Հէնց անպէս,—հաղիւ լսելի ձայնով պատասխանեց նա և աւելի շփոթուեց:

Երբէք ոչ մինի հետ նա դեռ ևս առիթ չէր ունեցել իւր կուրուրթեան մասին խօսելու, և աղջկայ միամիտ խօսակցութեան ձևը, որ հաստատաբար առաջարկում էր իւր հարցերն ու պնդում, բռնի ցաւ էին պատճառում նրան:

Անծանօթ աղջիկը բլուրն ի վեր բարձրացաւ:

—Ի՛նչ ծիծաղելի տղայ ես,—ներողամիտ վշտակցութեամբ խօսեց աղջիկը՝ նրա կողքին արօտի վրայ պալգելով:—Երևի այդ նրանից է, որ դու դեռ ինձ չես ճանաչում: Ա՛յ, կը ճանաչես և էլ չես վախիլ ինձանից: Իսկ ես ոչ ոքից չեմ վախում:

Նա այս ասում էր անհոգ պարզութեամբ, և կուրը լսեց, թէ ինչպէս աղջիկը մի կոյտ ծաղիկ լցրեց իւր գոգնոցի մէջ:

—Որտեղից էք հաւաքել այդ ծաղիկները,—հարցրեց նա:

—Այնտեղից,—գլխով արեց նա իւր ետեւը ցոյց տալով:

—Մարգագետնից:

—Ո՛չ, այն տեղից:

—Ուրեմն անտառից: Իսկ ի՛նչ ծաղիկներ են:

—Միթէ դու ծաղիկ չես ճանաչում...: Վահ, ի՛նչ տարօրինակ տղայ ես դու... Զջմարիտ շատ տարօրինակ տղայ ես...:

Երեխան մի ծաղիկ առաւ ձեռքը. նա մատներով արագութեամբ ու թեթևութեամբ շօշափեց ծաղիկ տերևներն ու պսակը:

—Սա եղածաղիկ է,—ասաց նա,—բայց այն սա մանուշակ է:

Յետոյ նա միևնույն եղանակով ուղեց ծանօթանալ

իւր խօսակցի հետ՝—ձախ ձեռքով բռնեց աղջկայ ուսից, իսկ աջով սկսեց շօշափել նրա մազերը, ապա արտեանումնքը, և մատներն արագապէս անց կացրեց դէմքի վրայով, տեղ-տեղ կանգ առնելով և ուշադրութեամբ ուսումնասիրելով իրեն անծանօթ դիմագծերը:

Այնքան անակնկալ և արագ կատարեց այս ամենը, որ աղջիկը զարմանքից ապուշ կտրած, ոչ մի խօսք չկարողացաւ ասել: Նա միայն աչքերը լայն-լայն բացած, որոնց մէջ արտայայտուում էր սարսափի նման մի զգացմունք, նայում էր նրան: Նա միայն այժմ նկատեց, որ մի տեսակ օտարօտի բան կար իւր նոր ծանօթի դէմքի վրայ: Մանկան դժգոյն և նուրբ դիմագծերը, որ լարուած ուշադրութիւն էին արտայայտում, մնացել էին սառած և ասես թէ բոլորովին չէին սաղ զալիս նրա անշարժ հայեացքին: Նրա աչքերն ուղղուած էին մի կողմ և ոչ մի կապ չունէին իւր վարժունքի հետ, և դէպի մուտքը խոնարհող արեգակի լոյսը տարօրինակ կերպով ցոլանում էր նրա աչքերի մէջ: Այս ամենը մի առ վարկեան ծանր մղձաւանջ թուաց աղջկան:

Իւր ուսն ազատելով տղի ձեռներից, նա յանկարծ վեր թռաւ տեղից և լաց եղաւ:

— Ինչի ես ինչ վախեցնում, անպիտան տղայ,— բարկացած ասաց նա արտասուքի միջից:— Ես ի՞նչ եմ արել քեզ... ինչի՞ համար...

Պետրոյսը ապշած, գլուխը ցած քաշած նստել էր նոյն տեղում, և մի տարօրինակ զգացմունք՝ զայրոյթի և ստորացման զգացմունքներն իրար խառնուած, կիզիչ ցաւով լքցրել էր նրա սիրտը: Դեռ առաջին անգամն էր, որ նա զգում էր խեղանդամի ստորացումը. նա առաջին անգամն էր հասկացաւ, թէ իւր մարմնական արատը ոչ միայն վշտակցութիւն, այլ և վախ կա-

րող է ազդել: Ի հարկէ, նա կարող չէր իրեն ճնշող
այդ ծանր զգացմունքի մասին պարզ հաշիւ տալ ինքն
իրեն, բայց հէնց այդ գիտակցութեան անորոշ ու ա-
ղօտ լինելու պատճառով էլ նրա կրած տանջանքը չէր
նուազում: Սուր ցաւի ու վիրաւորանքի զգացմունքը
եկել կաշկանդել էր նրա կոկորդը, և նա վեր ընկաւ
արօտի վրայ ու լաց եղաւ: Նրա լացը քանի գնում
սաստկանում էր, ջղաձգային հեկեկանքներն ամբողջա-
պէս ցնցում էին նրա փոքրիկ մարմինը, մանաւանդ որ
մի ընդոծին հպարտութիւն ստիպում էր նրան ճնշել
այդ զգացմունքի արտայայտութիւնը: Աղջիկը, որ արդէն
բլրակից ներքեւ էր վազել, լսեց այդ խուլ հեկեկանք-
ներն ու զարմացած ետեւը նայեցաւ: Տեսնելով, որ իւր
նոր ծանօթը երեսի վրայ գետնին փռուած դառնապէս
լաց է լինում, կարեկցութիւն զգաց, կամացուկ նորից
բլուրը բարձրացաւ ու կանգնեց նրա մօտ:

— Այ տղայ, — ասաց նա ցած ձայնով, — ինչի՞ ես լաց
լինում: Զինք կարծում ես թէ դանգատ եմ անելու:
Դէ, լաւ, մի լաց լինիր, ոչ ոքին չեմ ասիլ:

Այս կարեկցական խօսքերն ու քնքշութիւնն աւելի
ևս սաստկացրին մանկան լացի գրգիռը: Այն ժամանակ
աղջիկը պազեց նրա կողքին. կէս ըոպէ այսպէս մը-
նալուց լետոյ նա կամացուկ կպաւ կոյրի մագերին, շօ-
լեց գլուխը և ապա, մայրական քնքուշ վճռականու-
թեամբ, որը հանգստացնում էր իւր պատժուած երե-
խային, բարձրացրեց նրա գլուխն ու սկսաւ թաշկինա-
կով սրբել արտասուածոր աչքերը:

— Դէ, լաւ, լաւ, հերիք է, ասաց նա հասակաւոր
կնոջ եղանակով: — Արդէն վաղուց է ես քեզ վրայ չեմ
նեղանում: Տեսնում եմ, որ զղջում ես ինձ վախացնե-
լուդ համար...

— Ես քեզ վախեցնել չէի ուզում, — ասաց նա խո-

ըր թառանջ քաշելով, որպէս զի զսպէ իւր ջղային գրգիռները:

— Լաւ, լաւ: Ել չեմ նեղանում... Խօ մէկ էլ չեմ անիլ:— Նա տղին վեր կացրեց տեղից և աշխատում էր իւր կողքին նստացնել:

Պետրոյսը հնազանդուում էր: Այժմ նա նստած էր առաջուկ նման երեսն արեւմտոց դարձրած, և երբ որ աղջիկը նորից նայեցաւ նրա դէմքին, որ կարմրաւուն ճառագայթներով էր լուսաւորուած, դարձեալ տալիս ինչնակ թուեցաւ նրան այդ դէմքը: Երեսի արտասուքի կաթիլները դեռ ևս նրա աչքերի մէջ ցամաքած չէին, բայց այդ աչքերը դարձեալ անշարժ էին առաջուկ նման. դէմքի գծերը շարունակ շարժուում էին ջղային գրգռումներից, բայց դրանց մէջ միևնոյն ժամանակ էլ արտայայտուում էր ոչ-մանկական խորին ու ծանր վիշտ:

— Բայց և այնպէս շատ տարօրինակ տղայ ես դու, — ասաց աղջիկը մտախոհ կարեկցութեամբ:

— Ես տարօրինակ տղայ չեմ, — ասաց Պետրոյսը խղճալի ծամածռութեամբ: — Ոչ, ես տարօրինակ չեմ... ես... ես — կոյր եմ:

— Կոյր, — երգելու նման երկարելով կրկնեց աղջիկը և նրա ձայնը դողդողաց, հէնց իմանաս կոյրի ցած ձայնով արտասանած այդ տխուր խօսքը անջնջելի հարուած հասցրած լինէր նրա փոքրիկ կանացի սրտին: — Կոյր, — կրկնեց նա աւելի ևս բեկբեկ ձայնով և, ասես թէ աշխատելով պաշտպանութիւն որոնել կարեկցութեան անընկճելի զգացումից, որ ամբողջովին համակել էր իրեն, նա յանկարծ ձեռները փարեց երեսի վզով և դէմքը խոնարհեց դէպի նա:

Այս անակնկալ ցաւալի յայտնութիւնից ապշած, փոքրիկ կինը անկարող եղաւ կանգնած մնալ իւր լըր-

ջութեան բարձրութեան վրայ, և յանկարծ վշտահար և իւր վշտի առաջ անզօր կանգնած մի մանուկ դարձաւ ու սկսաւ ինքն էլ աղիողորմ ու անմխիթար լաց լինել:

VI

Մի քանի րոպէ լուռ անց կացաւ:

Աղջիկը լաց լինելուց դադարեց և երբեմն երբեմն միայն, չը կարողանալով իրեն զսպել, հեկեկում էր: Նա արտասուալից աչքերով նայում էր, թէ ինչպէս արեգակը ասես թէ արևմտոցի հրաշէկ մթնոլորտի մէջ թաւալուելով խորասուզուում էր հորիզոնի մթին գծի տակ: Մի անգամ էլ առփալկեցաւ հրեղէն գնդի ոսկեգոյն հատուածը, ապա դուրս ցայտեցին երկու երեք ջերմ կայծեր, և յանկարծ հեռաւոր անտառի մութ գծերը դուրս եկան միապաղաղ կապտագոյն երիզի նման:

Գետի կողմից զովը փչեց և իրիկնապահի հանգուցիչ խաղաղութիւնը ցրւացաւ կոյրի դէմքի վրայ: Նա գլուխը կախ նստած, ըստ երևութիւն, զարմացած էր աղջկայ ցոյց տուած այդ ջերմ կարեկցութեան վրայ:

— Ես... քեզ... խղճում եմ, — վերջապէս ասաց աղջիկը դեռ էլի հեկեկալով՝ ուզելով իւր թուլութեան պատճառը բացատրել:

Ապա նա փոքր ինչ իրեն զսպելով փորձեց խօսակցութիւնը մի այնպիսի կողմնակի նիւթի վրայ դարձնել, որին երկուսն էլ կարողանային անտարբերութեամբ վերաբերուել:

— Արևը մայր մտաւ, — ասաց նա մտախոհ:

— Ես չեմ իմանում, թէ ինչ տեսակ բան է դա, — վշտալի ձայնով պատասխանեց տղան: — Ես՝ արևը

միայն զգում եմ...

— Սրե՛ք ինչ եղածը չը գիտես:

— Այո:

— Հապա... Հապա մօրդ... նոյնպէս չգիտես:

— Մօրս գիտեմ: Ես միշտ հեռուից ճանաչում եմ նրա քայլուածքը:

— Այո, այո, ուղիղ է: Ես էլ եմ կարողանում փակ աչքերով մօրս ճանաչել:

Խօսակցութիւնն աւելի խաղաղ կերպարանք ստացաւ:

— Գիտէք,—ասաց կոյրը փոքր ինչ աշխուժով,— ախր ես արեւը զգում եմ և գիտեմ, թէ երբ մայր մտաւ:

— Ինչի՞ց գիտես:

— Նրանից որ... գիտես...: Ես ինքս էլ չեմ իմանում ինչից...:

— Հա՛ւ, — ասաց աղջիկն ըստ երևութին բոլորովին գոհ մնալով այդ պատասխանից, և նրանք երկուսն էլ լռեցին:

— Ես կարգալ էլ գիտեմ,—նորից խօսեց Պետրոսը,—իսկ շուտով գրչով գրել էլ կը սովորեմ:

— Այդ ինչպէ՞ս..., — սկսեց աղջիկը և լանկարծ, չը ցանկանալով այդ նուրբ հարց ու փորձը շարունակել, լռեց: Երեխան նրա միտքը հասկացաւ:

— Ես մատներով եմ կարդում իմ գիրքս,—բացատրեց նա:

— Մատներով: Ես երբէք չէի կարող մատներով կարդալ սովորել: Նոյն իսկ աչքով էլ վատ եմ կարդում ես: Հայրս ասում է, որ կանալք գիտութիւնը լաւ չեն կարող հասկանալ:

— Իսկ ես մինչև անգամ ֆրանսերէն էլ կարող եմ կարդալ:

— Ֆրանսերէն... Այն էլ մատներով... Ի՛նչ խելօք

տղայ ես, — անկեղծօրէն զմալեցաւ աղջիկը, — Բայց ես վախեմ թէ մըսես: Տես ինչպիսի մառախուղ է պատեւ գետը:

— Հապա գո՛ւ:

— Ես չեմ վախում: Ինչ ի՞նչ կարող է լինել:

— Իհ, ես էլ չեմ վախում: Միթէ կարելի՞ բան է, որ տղամարդը կնոջից շուտ մըսի: Քեռի Մակսիմն ասում է, որ տղամարդը ոչնչից չպիտի վախենայ. ոչ ցրտից, ոչ սովից, ոչ կայծակից, ոչ սև-սև ամպերից:

— Մակսիմը... այն՝ որ անթացուկով է ման գալիս...: Տեսել եմ: Սարսափելի մարդ է:

— Ոչ, ամենեւին սարսափելի չէ: Նա — բարի է:

— Ոչ, սարսափելի է, — համոզուած կրկնեց աղջիկը:

— Նրան չես ճանաչում, որովհետեւ չես տեսել:

— Ինչպէս թէ չեմ ճանաչում, քանի որ նա է ինչ ամեն բան սովորեցնողը:

— Ծեծո՞ւմ է:

— Երբէք չէ ծեծում և չի էլ գորգոռում վրաս... երբէք...

— Այդ լաւ է: Միթէ կարելի է կոյր տղի ծեծել: Մեղք է հոգում:

— Նա ոչ ոքի էլ չի ծեծում, — ասաց Պետրոսը փոքր ինչ անուշադիր, որովհետեւ նրա սուր ականջին դիպել էր Իօսիմի ոտների ձայնը:

Յիրաւի, մի վայրկեան յետոյ ագարակը գետափից բաժանող բլրաշարքի գագաթին երևաց խախօլի լաղթանդամ պափկերը և նրա ձայնը երեկոյեան լուսթեան մէջ որոտաց հեռուն:

— Պա-նի-չու-նու:

— Քեզ են կանչում, — ասաց աղջիկը տեղից վեր կենալով:

— Այո: Բայց ես չէի ուզել գնալ:

— Գնա, գնա. վաղը կ'գամ: Այժմ քեզ սպասում են, ինձ էլ նոյնպէս:

VII

Աղջիկը ճշտութեամբ կատարեց իւր խոստումը և աւելի շուտ, քան թէ կ'յուսար Պետրոյսը: Հէնց միւս օրը, երբ իւր սենեակում Մակսիմի հետ սովորական ժամին դասի էր նստած, յանկարծ նա գլուխը բարձրացրեց, ականջ դրաւ և աշխուժով ասաց.

— Թոյլ տուր մի ըոպէ գնամ: Աղջիկը եկաւ:

— Ի՞նչ աղջիկ, — զարմացաւ Մակսիմը և հետեւեց տղին դէպի դուրս գնացող դուռը:

Եւ լիրաւի, հէնց այդ ըոպէին ագարակի բակը մըտաւ Պետրոյսի երէկուայ ծանօթ աղջիկը և տեսնելով Աննա Միխայլովնային, որ անց էր կենում բակով, համարձակ կերպով ուղղակի մօտեցաւ նրան:

— Ի՞նչ ես ուզում, աղջիկս, — հարցրեց Աննա Միխայլովնան կարծելով, թէ նրան բանի են ուղարկել:

Փոքրիկ կինը լըջօրէն ձեռքը մեկնեց նրան և հարցրեց.

— Այն կոյր տղան Զերն է... հա՛:

— Այո, իմս է, հոգիս, իմս է, — պատասխանեց պանի Պոպէլսկայան, հրճուանքով նայելով նրա վճիտ աչքերին ու համարձակ վարմունքին:

— Գիտէ՞ք, մայրիկս ինձ թոյլ տուաւ նրա մօտ գալու: Կարող եմ նրան տեսնել:

Այդ միջոցին Պետրոյսն ինքը վազեց եկաւ նրա մօտ, իսկ դստիկոնի վրայ երևաց Մակսիմը:

— Երեկուայ աղջիկն է, մայրիկ: Քեզ արդէն պատմել եմ, — ասաց տղան բարեւելով իւր ծանօթ ուհուն: — Բայց ես այժմ դաս ունիմ:

—Դէ լաւ, այս անգամ քեռի Մակսիմը կ'արձակէ քեզ, — ասաց Աննա Միխայլովնան, ես ինքս կը խնդրեմ։ Իսկ այդ միջոցին փոքրիկ կինը, որ ըստ երևու- թին բոլորովին ազատ էր զգում իրեն, ընդառաջ գնաց Մակսիմին, որ իւր անթացուպերով մօտենում էր նը- րանց, և ձեռք տալով ասաց նրան վեհանձն հաւանու- թեան եղանակով։

—Այդ լաւ է, որ Դուք կոյր տղին չէք ծեծում։ Նա ինձ ասել է այդ։

—Մէթէ, տիկին, — ծաղրական լրջութեամբ հարց- րեց Մակսիմը իւր լալն ձեռքի մէջ առնելով աղջկայ մանրիկ ձեռքը։ — Որչափ շնորհապարտ եմ սանիցս, որ կարողացել է Զեզ նման մի գեղանի անձի տրամադրել յօգուտ իմ։

Եւ Մակսիմը ծիծաղեց շոյելով նրա ձեռքը, որ բռնած էր իւր ձեռներէ մէջ։ Իսկ աղջիկը իւր պարզ, բաց հայեացքով դեռ էլի նայում էր նրան, որը միան- գամայն գրաւել էր իւր կնատեաց սիրտը։

—Հապա մի տես, Աննուսիա, — ասաց նա քրոջը՝ օտարօտի ժպիտը երեսին։ — Մեր Պետրոյսը սկսել է ան- կախօրէն ծանօթներ ճարել։ Եւ, համաձայնիւր, Անիա... չնայելով, որ կոյր է, բայց և այնպէս լաւ ընտրութիւն է արել, այնպէս չէ։

—Դրանով ինչ ես ուզում ասել, Մակս, — խստու- թեամբ հարցրեց նորատի կինը և ալ կարմիրը ծածկեց նրա դէմքը։

—Հանաք եմ անում, — կարճ պատասխանեց եղբայ- րը տեսնելով, որ իւր հանաքով շարժել էր քրոջ սրտի ցաւագար լարը, մերկացրել էր նրա մայրական կանխա- տեսող սրտում շարժուող ծածուկ միտքը։

Աննա Միխայլովնան աւելի ևս շառագունեցաւ և շտապով կռացաւ ու ջերմ քնքշութեամբ ուժգին գըր-

կախառնեց աղջկան, որը դարձեալ նոյն պարզ, թէպէտ փոքր ինչ զարմացած հայեացքով ընդունեց այդ անակրնկալ բուռն փաղաքշանքը:

VIII

Այդ օրից ամենամօտ յարաբերութիւններ սկսուեցան հարևան կապալառուի տնակի ու Պոպէլսկու ապարանքի միջև: Աղջիկը, որի անունը Եւելինա էր, ամեն օր գալիս էր ապարանք, իսկ մի փոքր ժամանակից նա էլ դարձաւ Մակսիմի աշակերտ: Սկզբում այս միատեղ ուսուցանելու ծրագիրը մի այնքան էլ դիւր չէր գալիս պան Եասկուլսկուն: Նախ որ նա այն կարծիքի էր, թէ այն էլ բոլորովին բաւական է, եթէ կինը կարող կը լինի սպիտակեղէնի հաշիւն ու տնային ելեմտից մատենանը պահել. երկրորդ նա զուտ կաթոլիկ էր և կարծում էր, թէ Մակսիմը հակառակ «հայր-պապէժի» ակնյալտնի կամքին չպէտք է Աւստրիացիների դէմ կռուած լինէր: Վերջապէս նա հաստատապէս համոզուած էր, որ երկնքում կայ Աստուած, իսկ Վոլտէրն ¹⁾ ու վոլտէրականները դժոխքում եռ են գալիս կպրէ կարասի մէջ. իսկ այդպիսի վիճակ է սպասում նաև, շատերի կարծիքով, Մակսիմին: Սակայն աւելի մօտիկ ծանօթանալով տեսաւ, որ այդ հերետիկոսն ու խռովարարը շատ քաղցր բնավորութեան ու մեծ խելքի տէր մարդ է, ուստի հէնց այդ պատճառով էլ նա զիջաւ:

¹⁾ Վոլտէրը պատկանում է այն փայլուն էնցիկլոպեդիստների խմբին, որոնք Դիդրոյի և Դ'Ալամբերգի գլխաւոր խմբագրութեամբ 1751—1772 թիւը Պարիզում հրատարակեցին հռչակաւոր ֆրանսիական էնցիկլոպեդիայի (համագիտական բառարանը, որը իւր ժամանակի յառաջագէմ գաղափարների արտայայտիչ լինելով, հիմն ի վեր տապալեց բոլոր հին հայեացք-

Բայց և այնպէս դարձեալ շատ հանգիստ չէր հին շլեախտիչի սիրտը, ուստի և նա իւր աղջկան առաջին անգամ դասի բերելով պատշաճ համարեց նրան մի հանգիստաւոր ու փքուն ճառ ասել, որը սակայն աւելի Մակսիմի համար էր նշանակուած:

—Այ ինչ կայ, Վելիա,—ասաց նա իւր աղջկայ ուսից բռնելով, բայց աչքերը նրա ապագայ ուսուցչին ուղղելով:—Միշտ մտիդ լինի, որ երկնքում կայ Աստուած, իսկ Հռոմում նրա սուրբը «պապէժը»: Ես եմ, Վալենտին Եասկուլսկիս քեզ այս ասողը, և դու պէտք է հաւատաս ինձ, որովհետեւ ես քու հայրդ եմ,—այս *primo*:

Այս ասելով նա մի նոր ազդու հայեացք էլ ձգեց Մակսիմի կողմը. Պան Եասկուլսկին առանձնապէս շեշտում էր իւր արտասանած լատիներէն բառերի վրայ ուղեւով հասկացնել, թէ ինքն էլ շատ հեռու չէ գիտութիւնից և իրեն խաբելը հեշտ չէ:

—*Secundo*, ես—փառաւոր տոհմադրոշ կրող շլեախտիչ եմ, իսկ իզուր չէ տոհմադրոշիս վրայ «խուրձ և ագռաւի» հետ նաեւ կապուտ լուսանցքում խաչ նկա-

ները՝ հաստրակական, սոցիալական, քաղաքական, կրօնական: Այդ իսկ պատճառով բոլոր ազատ հայեացքների տէր մարդկանց, թէպէտ նրանք յիշեալ բառարանի խմբագրութեանը մասնակից էլ եղած չլինէին, էնցիկլոպեդիստ էին անուանում: Վօլտերը ծն. 1694 թ. և իւր կրթութիւնը ստացել է ճիզովիտների մօտ, որոնց ամենաոխերիմ թշնամին դարձաւ նա. իւր հատուկ գուն ու գրիչը քանի անգամ նրան պատճառ դարձան բանտ նստելու, երկրից տարագիր լինելու: Նա գրում էր տրագեդիաներ ու զանազան յօդուածներ, որոնց մէջ անխնայ հարուածելով կեանքի չարիքն ու ստութիւնը, արժարժում էր իւր հայեացքները. նրա «փիլիսոփայական նամականին» այրեցին հակախրոնական ուղղութեան պատճառով: Վախճ. 1778.:

Մ. Թ.

րուած: Եասկուլսկիները լաւ ասպետ լինելով հանդերձ շատ անգամ սուրի փոխարէն աղօթագիրք են առել ձեռները և երկնային խնդիրներում փոքր ի շատէ բան հասկացել, ահա թէ ինչու պէտք է դու ինձ հաւատաս: Իսկ մնացած բաներում, ինչ որ վերաբերում է orbis terrarum-ին, այսինքն այն բոլորին, որ աշխարհային է, հետևիւր պան Մակսիմ Եացենկոյի ասածին և լաւ սովորիր:

—Մի վախենաք, պան Վալենտին,—ժպտալով պատասխանեց նրա ճառին Մակսիմը,—մենք Գարիբալդիի բանակի համար պաննիներ չենք ժողովում:

IX.

Երկսի համար էլ շատ օգտակար եղաւ միատեղ ուսանիլը: Պետրոյսն, իհարկէ, առաջընթաց էր, բայց դա արգելք չէր մրցման: Բացի այդ նա շատ անգամ աղջկան օգնում էր դասը սովորելու, իսկ աղջիկն էլ երբեմն շատ աղող ձևեր էր գտնում բացադելու համար այնպիսի բաներ, որոնք դժուար հասկանալի էին լինում նրա, կոյրի համար: Բացի այդ, աղջկայ ընկերակցութիւնը մի առանձին, ուրոյն բան էր մտցնում կոյրի պարապմունքի մէջ. նրա մտաւոր աշխատութեանը մի տեսակ հաճելի գրգռման առանձին գոյն էր տալիս:

Առ հասարակ բարեհաճ բաղդի ճշմարիտ նուէր էր այս բարեկամութիւնը: Այժմ արդէն կատարեալ առանձնութիւն չէր որոնում տղան. նա գտել էր այն ընկերակցութիւնը, որ հասակաւորների սէրը կարող չէր տալ նրան, և հոգեկան զգաստ անդորրութեան ըրպէներում նրա համար հաճելի էր աղջկայ մօտիկութիւնը. նրանք միշտ միասին էին քարափը կամ գետեզրը գնում:

Երբ Պետրոսն ածուժ էր իւր սրինգը, աղջիկը անմեղ հիացմամբ ականջ էր դնում նրան, իսկ երբ դադարում էր ածելուց, նա սկսում էր կոյրին պատմել շրջապատող բնութիւնից ստացած իւր մանկական վառ տպաւորութիւնները: Իհարկէ, նա այդ չէր կարողանում համապատասխան բառերով լիալիր ամբողջութեամբ արտայայտել, բայց դրա փոխարէն կոյրը նրա պատմութեան, նրա ձայնի եղանակից ըմբռնում էր նկարագրած ամեն մի երևոյթի բնորոշ կողմը: Այսպէս օրինակ, երբ որ աղջիկը խօսում էր երկրիս երեսին տարածուած խոնաւ և խաւարչտին գիշերուայ մթութեան մասին, նա աղջկայ վեհերկոտ ձայնի զսպուած հունչի մէջ ասես թէ լսում էր այդ մթութիւնը: Իսկ երբ Եվելինան իւր մտախոհ դէմքը վեր բարձրացնելով նրան հաղորդում էր՝ «այ՛, ինչպիսի՛ ամպ է գալիս, ի՜նչ սև, սևաթոյր ամպ» — նա կարծես անմիջապէս մի սառն հովն էր ըզգում և իւր ընկերուհու ձայնի մէջ լսում էր մի տեղ, հեռաւոր բարձունքներում երկնքի երեսից սողացող հրէշի վախ ազդող շշուկը:

Դ. ԳԼՈՒԽ.

I

Կան բնաւորութիւններ, որոնք կարծես ի սկզբանէ անտի կոչուած են թախծի և խնամածութեան հետ խառն՝ սիրոյ խաղաղ քաջագործութեան համար, — բնաւորութիւններ, որոնց համար ուրիշների վիշտն ամոքելը կարծես թէ իրենց մթնոլորտը, կենսական պա-

Հանջն է կազմում: Բնութիւնը նրանց կանխօրէն պարգեւել է անվրդով բնաւորութիւն, առանց որի կեանքի սոսկական քաջագործութիւնն անհնար է. բնութիւնը նախատեսութեամբ մեղմել է նրանց անձնական բուռն յուզերը անձնական կեանքի պահանջները՝ այդ յուզերն ու պահանջները ստորագրելով նրանց բնաւորութեան տիրապետող կոշմերին: Այդպիսի անհատներն, յաճախ, չափազանց սառն, չափազանց խոհեմ, զգացումից զուրկ են թւում: Նրանք խուլ են մեղսական կեանքի բուռն հրապույրներին, և պարտականութեան տխուր ճանապարհով ընթանում են նոյնպէս խաղաղ, ինչպէս և անձնական ամենապայծառ երջանկութեան ճանապարհով: Նրանք թւում են սառն՝ որպէս լեռների ձիւնապատ կատարները—և նրանց նման էլ վեհ են: Կեանքի վաթթարութիւնները փռուած են նրանց ոտների տակ, նոյն իսկ զրպարտութիւնն ու բամբասանքը ցած են գլորւում նրանց ձիւնափայլ զգեստի վրայից, որպէս ցեխի ցայտերը կարապի թւերից...

Պետրոսի փոքրիկ բարեկամուհին այս տիպարի բոլոր կոշմերն ունէր իւր մէջ, մի տիպար, որ կեանքն ու դաստիարակութիւնը շատ հազիւ են մշակում,—դա ինչպէս տաղանդը, ինչպէս հանճարը միայն ընտրեալ բնաւորութիւններին է վիճակւում և վաղ էլ արտայայտւում է: Կոյրի մայրը հասկանում էր, թէ գիպուածը ի՞նչ բաղդ էր ուղարկել իւր որդուն այս մանկական բարեկամութեամբ: Այդ հասկանում էր նաև ծերունի Մակսիմը, որին թւում էր, թէ այժմ արդէն իւր սանիկն ունի այն ամենը, ինչ նրան դեռ պակասում էր և թէ այսուհետև նրա հոգեկան զարգացումը առաջ կ'գնայ հանդարտ, հաւասար և ոչնչով չխանգարուող ճանապարհով...:

Բայց դառն մոլորութիւն էր այդ:

II

Մակսիմը կարծում էր, թէ մանկան կեանքի առաջին տարիներում նրա հոգեկան աճելութիւնը բոլորովին իւր ձեռքն է, թէ այդ աճելութիւնը կատարւում է թէ ոչ իւր անմիջական ազդեցութեամբ, գէթ, յամենայն դէպս, նրանց ոչ մի նոր կողմը, նրա հոգեկան շրջանում ձեռք բերուած ոչ մի բան իւր դիտողութիւնից և վերահսկողութիւնից կարող չէ խոյս տալ: Բայց երբ հասաւ մանկան կեանքի այն շրջանը, որ մանկութեան և պատանեկութեան անցողական սահմանն է կազմում, Մակսիմը տեսաւ, թէ որքան անհիմն են եղել իւր այդ մանկավարժական անձնապատան ցնորքները: Համարեա թէ ամեն մի շաբաթ իւր հետը բերում էր մի նոր, երբեմն կոյրի վերաբերմամբ մի անակնկալ բան, և երբ Մակսիմը ճիգ էր թափում մանկան մէջ երեւան եկած մի որ և իցէ նոր գաղափարի կամ պատկերացման աղբիւրները գտնել, բոլորովին մնում էր շուար: Մի աներևոյթ զօրութիւն աշխատում էր մանկական հոգու խորքերում՝ այդ խորքերից երեւան հանելով հոգեկան ինքնուրոյն աճելութեան անակնկալ երևոյթները. և Մակսիմը խորին ակնածութեամբ կանգ էր առնում կեանքի այդ խորհրդաւոր գործողութեան առաջ, որոնք այսպէս միջամտում էին իւր մանկավարժական աշխատութեանը: Բնութեան այս զարկերը, նրա ձրի յայտնութիւնները, ըստ երևութիւն, մանկանը այնպիսի պատկերացումներ էին մատակարարում, որոնք կարող չէին նրան անձնական փորձով մատչելի դառնալ, և Մակսիմըն այստեղ ըմբռնում էր կեանքի երևոյթների այն անբակտելի կապը, որը հազարաւոր գործառնութիւնների տրոհւելովանցնում է առանձին կեանքերի յաջորդական կարգի միջով:

Սկզբում այս դիտողութիւնը վախեցրեց Մակսիմին։ Տեսնելով, որ միմիայն իւր ձեռին չէ մանկան մտաւոր կազմը, որ այդ կազմի մէջ երևում է երկնից անկախ և իւր ազդեցութեան շրջանից խուսափող մի բան, նա սկսաւ երկիւղ կրել իւր սանիկի վիճակի մասին, նա վախեցաւ, թէ մի՞ գուցէ այնպիսի պահանջներ ծնուին նրա մէջ, որ միայն անյագ տանջանքների պատճառ դառնան կոյրի համար։ Եւ նա փորձում էր գտնել այդ, անյայտ տեղից դուրս ցայտող աղբիւրների ակունքը, որպէս զի խցէ նրանց առ միշտ... կոյրի բարօրութեան համար։

Այս անակնկալ առկայծումները չխուսափեցին և մօր աւշադրութիւնից։

Մի անգամ առաւօտեան Պետրիկը անսովոր լուգմամբ վազեց նրա մօտ։

— Մայրիկ, մայրիկ, — կանչեց նա, — ես երազ տեսայ։

— Ի՞նչ տեսար, զաւակս, — հարցրեց նա և նրա ձայնը տխուր կասկած էր արտայայտում։

— Երազումս տեսայ, որ... քեզ և Մակսիմին եմ տեսնում, և էլի... որ ամեն բան տեսնում եմ...։ Ինչքան լաւ, ինչքան լաւ էր, մայրիկ ջան։

— Էլ ի՞նչ տեսար, զաւակս։

— Ձեմ յիշում։

— Իսկ ինչ յիշում ես։

— Ոչ, — պատասխանեց տղան մտախոհութեամբ։ — Բոլորն էլ մոռացել եմ...։ Բայց և այնպէս ես տեսայ, ճիշդ եմ ասում, տեսայ... — աւելացրեց նա ըոպէսական լռութիւնից լետոյ, և նրա դէմքը մռայլեց իսկոյն։ Եւ արտասուքի կաթիլները փայլեցին նրա անլոյս աչքերի մէջ...։

Այս բանը մի քանի անգամ դարձեալ կրկնուեց և ամեն անգամ տղան աւելի ու աւելի տխրում էր և վրդովւում։

III

Մի անգամ Մակսիմը բակովն անցնելիս լսեց, որ ընդունարանից, ուր սովորաբար երաժշտութեան դասերն էին տրուում, երաժշտութեան տարօրինակ փորձերի ձայներն են գալիս: Այդ փորձերը երկու ձայնից էին կազմուած միայն: Նախ արագութեամբ իրար լաջորդող, համարեա ի մի ձուլուած հարուածներից դողգողում էր վերին կարգի ամենաբարձր սլայծառ մի հընչիւնը. լետոյ լանկարծ դրան փոխանակուում էր բամբի ստորին որոտը: Հետաքրքրուելով իմանալ, թէ ինչ էր նշանակում այս տարօրինակ փորձերը, Մակսիմը կաղի տալով անցաւ բակը և մի բոպէից լետոյ մտաւ ընդունարան: Նա դրան մէջ տրձանացած կանգ առաւ հետեւեալ անսպասելի պատկերի առաջ:

Տղան, որ արդէն տասներորդ տարին էր թեւակոխել, ցածիկի վրայ յստած էր մօր ոտների մօտ: Նրա կողքին, վիզը ձգձգած և երկար կտուցը չորս կողմը դարձնելով կանգնած էր մի ձեռնասուռն ջահիլ տղա՛գիլ, որ Խօխիմն էր ընծայել «պանիչին»: Տղան ամեն առաւօտ իւր ձեռքով կերակրում էր արագիլին և թըռչունը ամեն տեղ ուղեկցում էր իւր նոր ընկեր-տիրոջը: Պետրոյսն այժմ մի ձեռքով բռնել էր արագիլը, իսկ միւս ձեռքը, սաստիկ մտազբաղ ուշադրութեան արտայայտութիւնը դէմքին, զգուշութեամբ անց էր կացնում թըռչունի վզի երկարութեամբ, ապա և իրանի վրայով: Հէնց այդ միջոցին մայրը բոցավառ, լուզուած դէմքով և տխուր նայուածքով, արագութեամբ խփում էր դաշնամուրի մատին և միապաղաղ բարձր հնչիւն հանում: Միւսնոյն ժամանակ նա նստած տեղից թեթեւակի ծռուելով ցաւագար ուշադրութեամբ դիտում էր իւր որդու դէմքը: Իսկ երբ տղի ձեռքը պայծառ-սպի-

տակ փետուրների վրայից սահելով հասնում էր այն-
տեղ, ուր այդ փետուրները թևերի ծայրերին անմիջա-
պէս սևի էին փոխուում, Աննա Միխայլովնան ձեռքն
անմիջապէս միւս ստեղնի վրայ էր տանում և բամբի
ցած ձայնը խուլ որոտում էր սենեակի մէջ:

Մայր ու որդի, երկուսն էլ, այնքան խորասուզուած
էին իրենց զբաղմունքի մէջ, որ չնկատեցին Մակսիմի
գալը, մինչև որ նա ինքն էլ զարմանքից սթափուելով,
ընդհատեց այդ վարժութիւնը հարցնելով.

— Սա ինչ բան է, Աննուհիւ:

Նորտաի կինը Մակսիմի փորձող հայեացքին հան-
դիպելով ամաչեց՝ հէնց իմանաւ յանցագործութեան մի-
ջոցին խստապահանջ ուսուցիչը վրայ հասած լինէր:

— Այ, գիտես, — շփոթուած ասաց նա, — Պետրոյսն
ասում է, թէ կարողանում է փոքր ինչ ջոկել արագւի
դոյնի տարբերութիւնը, միայն թէ չէ կարողանում պարզ
ըմբռնել, թէ ինչո՞ւմն է այդ տարբերութիւնը...: Եւ ինչ
եմ ասում, առաջին անգամ ինքը սկսեց այդ մասին խօ-
սել, և ինչ թւում է, թէ այդ ուղիղ է...:

— Ե՛, լետոյ ինչ...

— Ոչինչ, ես ուզեցի նրան . . փոքր ինչ... ձայնե-
րի զանազանութեամբ բացատրել այդ տարբերութիւ-
նը...: Մի նեղանալ, Մակս, բայց ճշմարիտ, կարծում
եմ, որ դա շատ նման է...

Այս անակնկալ գաղափարը այնպէս ապշեցրեց Մակ-
սիմին, որ նա սկզբում չէր իմանում, թէ ինչ ասէր
քրոջը: Նա կրկնել տուեց փորձերը և, գիտելով կոյրի
դէմքի լարուած արտայայտութիւնը, գլուխը շարժեց:

— Գիտես ինչ, Աննա, — ասաց նա երբ որ քրոջ հետ
մենակ մնաց, — չպէտք է մանուկի մէջ այնպիսի հար-
ցեր ծնեցնես, որոնց դու երբէք, երբէք չպիտի կարո-
ղանաս լրիւ պատասխան տալ:

Բայց ախր առաջին անգամ հէնց երեխան ինքը սկսեց խօսել այդ մասին... ուղիղ եմ ասում... ընդհատեց Աննա Միխայլովնան:

— Այդ միւսնոյնն է: Մի բան է միայն մնում երեխին՝ որ իւր կուրուրեանն ընտելանայ, իսկ մենք պէտք է ձգտենք, որ նա լոյսի մասին մոռանալ... Ես աշխատում եմ, որ ոչ մի արտաքին դրդիչ նրա մէջ անպարտուղ հարցեր չծնեցնէ, և եթէ որ հնարաւոր լինէր հեռացնել այդ դրդիչները, այն ժամանակ երեխան չէր զգալ իւր զգայարանքի պակասը, ինչպէս որ մենք, որ բոլոր հինգ զգայարանքներն ունենալով չենք վշտանում, որ վեցերորդը չունինք:

— Մենք տխրում ենք... — ցած ձայնով պատասխանեց նորաոտի կինը:

— Ա՛նիա:

— Մենք տխրում ենք, — յամառութեամբ պատասխանեց նա, — մենք շատ անգամ տխրում ենք անհնարինի մասին մտածելով:

Սակայն քոյրը խոնարհեցաւ իւր եղբօր պատճառաբանութեան առաջ. բայց այս անգամ Մակսիմը սխալւում էր՝ աշխատելով արտաքին դրդիչ պատճառները հեռացնել, նա մոռանում էր այն զօրեղ դրդիչները, որ ինքը բնութիւնն էր ձգել մանկական հոգու մէջ:

IV

«Աչքը հոգու հայելին է» ասում են: Գուցէ աւելի ուղիղ կ'լինէր, եթէ աչքը նմանեցնէինք պատուհանի, որով պայծառ, փայլուն գունաւոր աշխարհիս տպաւորութիւնները շեղւում են հոգու մէջ: Ո՛վ կարող է ասել, թէ մեր հոգեկան կազմուածքի որ մասն է լոյսի տպաւորութիւնից կախուած:

Մարդս — կեանքերի անսահման շղթայի մի օղակն

է, և այդ շղթան նրա միջոցով խոր անցեալից գալով շարունակուում է դէպի անսահման ապագան: Եւ ահա, օրհասական դիպումաժով, այդ օղակներից մէկի, կոյր երեխայի, այդ պատուհանները փակ էին՝ կեանքն ամբողջապէս խաւարի մէջ պիտի անց կենայ: Բայց միթէ սա նշանակում է, թէ նրա հոգու մէջ առ միշտ կըտըռուած են այն լարերը, որոնց շնորհիւ մարդուս հոգին արձագանգ է տալիս լոյսի տպաւորութիւններին: Ոչ, և այդ խաւար գոյութեան միջոցով էլ պէտք է շարունակուէր և յաջորդ սերունդներին աւանդուէր լոյսն ըմբռնելու ներքին ընդունակութիւնը: Նրա հոգին մարդկային լիալիր (կոյս) հոգի էր՝ իւր բոլոր ընդունակութիւններով, և որովհետեւ իւրաքանչիւր ընդունակութիւն ինքն իւր մէջ ունի գոհացում ստանալու ձգտում, ուստի և երեխայի խաւար հոգու մէջ ևս ապրում էր անյագ ձգտումն դէպի լոյս:

Խորհրդաւոր խորութեան մէջ, մի տեղ, անձեռնմըխելի մնացել էին ժառանգաբար ստացած և «հնարաւորութիւնների» նսեմ գոյութեան մէջ ներհող ոյժերը, որոնք հէնց առաջին լուսաւոր ճառագայթից պատրաստ էին նրան ընդառաջելու: Բայց պատուհանները փակ են մնում. երեխայի ճակատագիրը որոշուած է՝—նա երբէք տեսնելու չէ այդ ճառագայթը. նրա ամբողջ կեանքը խաւարի մէջ կ'անց կենայ...

Բայց այդ խաւարը լի էր ուրուականներով:

Եթէ երեխայի կեանքը կարիքի և վշտերի մէջ անցնելիս լինէր, գուցէ այն ժամանակ նրա ուշքը դառնար տանջանքների արտաքին պատճառների վրայ: Բայց նրա մերձաւորները նրանից հեռացրել էին այն ամենը, որ կարող էր վիշտ պատճառել նրան: Կատարեալ հանգիստ և անգործութիւն էին տուել նրան: Սակայն հէնց նրա հոգու մէջ տիրող այդ խաղաղութիւնն էր նպաս-

տում, որ նրա ներքին անգոհացումն առաւել ևս ըզ-
գալի էր գտնում: Նրան շրջապատող լուսթեան և
խաւարի միջից յարուժիւն էր առնում մի ինչ որ կա-
րիքի աղօտ անյուռ գիտակցութիւն, որ գոհացում էր
որոնում, երևան էր գալիս հոգու մէջ ներհող և ելք
չգտնող ոյժերը ձեւակերպելու ձգտում:

Եւ ահա սրանից էլ ծնունդ էին առնում մի տե-
սակ անորոշ նախազգացումներ և բուռն արտայայտու-
թիւններ, նման թուչելու այն ձգտման, որ ամէն մէկս
մանկական հասակում զգացել ենք և որն այդ տարի-
քում հրաշալի երազներով է արտայայտուում:

Վերջապէս դրանից էին բղխում մանկական մտքի
բնազդական խոնջութիւնները, որոնք, որպէս ցաւազար
հարցեր, ցոլանում էին նրա դէմքի վրայ: Այս ժառան-
գական, բայց անձնական կեանքում անձեռնմխելի մնա-
ցած լուսոյ պատկերացման «հնարաւորութիւնները» որ-
պէս ուրուականներ անկերպարան, աղօտ և մութ բար-
ձրանում էին մանկական գլխում՝ չարատանջ և անորոշ
ճիգեր առաջացնելով:

Բնութիւնը անգիտակցական բողոք էր հանդիսա-
նում այս անհատական դիպուածի դէմ, որով ընդհա-
նուր օրէնքը խանգարուած էր:

V

Այսպէսով, որքան էլ որ Մակսիմն աշխատէր հե-
ռացնել բոլոր արտաքին դրդիչները, երբէք չէր կարող
ոչնչացնել գոհացում չստացած կարիքի ներքին ճնշու-
մը: Ամենաշատը, որ նա իւր շրջահայեցութեամբ կա-
րող էր տեսլ, այդ այն էր, որ կոյրի մէջ այդ կարիք-
ները ժամանակից առաջ չզարթնեն, որ նրա տանջանք-
ները չուստկանան: Իսկ մնացեալի մէջ՝ երեխայի ծանր

վիճակը պէտք է առաջանար ըստ կարգին՝ իւր բոլոր դաժան հետեանքներով:

Եւ նրա ճակատագիրը սեւաթուր ամպի նման կուտակուում էր: Տարէց տարի նրա ընդոճին առուգութիւնըն ևս, նման նուազող ալիքի, աւելի ու աւելի անհետանում էր, մինչ նրա հոգու մէջ անորոշ, անընդհատ հնչող տխուր տրամադրութիւնը զօրանում էր և արտայայտուում խառնուածքի մէջ: Ծիծաղը, որ նրա մանկական հասակում կարելի էր լսել ամեն մի նոր առանձնապէս պայծառ տպաւորութեան միջոցին, այժմ առաւել և առաւել պակաս էր լսուում: Այն ամենը, որ ծիծղուն էր, զուարթ, իւր վրայ երգիծական կնիք կը բռնում, հազիւ մատչելի էր նրան. մինչդեռ ամեն մի նսեմ, անորոշ-տխուր և մռայլ-մելամաղձալին բան, որ արտայայտուում է հարաւային բնութեան մէջ և արձագանգ գտնում ժողովրդական երգերում, զարմանալի լրութեամբ ըմբռնում էր նա: Նրա աչքերը լցուում էին արտասուքով ամեն տնգամ, երբ լսում էր, թէ ինչպէս «գերեզմանը դաշտում քամու հետ է խօսում».¹⁾ և հէնց ինքն էլ սիրում էր գնալ դաշտ և այդ զրոյցը լսել: Առանձնանալու հակումն աւելի ու աւելի զօրանում էր նրա մէջ, և երբ, պարսպմունքից ազատ ժամերին, մենակ գնում էր իւր առանձին զբօսանքներն անելու, տնեցիներն աշխատում էին չգնալ այն կողմը, որպէս զի նրա առանձնութիւնը չխանգարեն: Նստում էր տափաստանում մի որեւիցէ խուրդոնի վրայ, կամ գետափին բլրակի գլխին, կամ վերջապէս լաւ ծանօթ քարափի վրայ, և լսում լոկ տերեւների սօսափիւնը և արօտի շշուկը կամ տափաստանում փչող հովի անորոշ թառանջը: Եւ այս ամենը առանձնապէս ներդաշնակուում

¹⁾ Въ полі могила въ вітромъ говорила.

էր նրա հոգեկան տրամադրութեան խորութեան հետ: Նա այստեղ բնութիւնը հասկանում էր լրիւ, ամբողջապէս, որքան որ դա մատչելի էր նրա ըմբռնողութեանը: Այստեղ բնութիւնը ոչ մի որոշ և անլուծանելի հարցերով չէր վրդովում նրան. այստեղ այդ հովը ուղղակի զեղւում էր նրա հոգու մէջ, իսկ արօտն ասես թէ կարեկցական հանգուցիչ խօսքեր է շնչում, և երբ պատանու հոգին շրջապատող խաղաղ ներդաշնակութեամբ համակուած քնքշանում էր բնութեան ջերմ գուրգուրանքից, նա զգում էր, թէ ինչպէս մի բան բարձրանում է իւր կրծքի միջից, որ աւելի ու աւելի յորդանում է և սփռւում ամբողջ էութեան մէջ: Այն ժամանակ նա երեսի վրայ վեր էր ընկնում խոնավեկ զով արօտի վրայ և հանգարտ լաց լինում. բայց այդ արտասուքի մէջ դառնութիւն չկար: Իսկ երբեմն էլ վեր էր առնում իւր սրինգը և իւր տրամադրութեան ու տափաստանի խաղաղ ներդաշնակութեան յարմարաւոր մտախոհ մեղեդիներ ածելով բոլորովին մոռացութեան մէջ ընկնում:

Հսկանալի է, որ ամեն մի մարդկային ձայն, որ այսպիսի տրամադրութեան մէջ լսւում էր, ցաւազար, խիստ աններդաշնակ ներգործութիւն պիտի ունենար նրա վրայ: Այդպիսի ընկալներում միմիայն ամենամօտիկ և մտերիմ հոգու հետ կարելի է հաղորդակցել. իսկ տղան միայն մի հատ ալդպիսի բարեկամ ունէր — հարեան կապալառուի դեղձան մագերով աղջիկը...

Եւ այդ բարեկամութիւնն աւելի ու աւելի սերտանում էր կատարեալ փոխադարձութեամբ: Եթէ էւելինան իրենց փոխադարձ յարաբերութեան մէջ մտցնում էր իւր անվրդովութիւնն, իւր խաղաղ զուարթութիւնը, կոյրին ծանօթացնում էր շրջապատող կեանքի նորանոր երանգների հետ, կոյրն էլ իւր կողմից նրան

Համակում էր... իւր վշտով: Երևում է կոյրի հետ ունեցած առաջին ծանօթութիւնը արիւնահեղ վէրք էր պատճառել փոքրիկ կնոջ զգայուն սրտին՝—հանեցէք վէրքից հարուածող դաշտինը—և վէրքը արիւնաքամ կը լինի: Առաջին անգամ տափաստանում բլրակի վրայ ծանօթանալով կոյրի հետ, մանկահասակ կինը համակրութեան սուր տանջանք էր զգացել իւր սրտում, և այժմ կոյրի ներկայութիւնն աւելի ու աւելի անհրաժեշտ էր դառնում նրա համար: Անշատման միջոցին կարծես թէ վէրքը նորից էր բացւում, ցաւը նորոգւում, և նա շտապում էր դէպի իւր փոքրիկ բարեկամի մօտ, որպէս զի անդադրում հոգածութեամբը իւր սեփական տանջանքներն ամռքէ:

VI

Մի անգամ աշնանային մի տաք երեկոյ երկու ընտանիքներն ևս նստած էին տան առաջ փոքրիկ հրապարակի վրայ և զուարճանում էին աստղային երկընթով, որի խորին կապուտակը կապտին էր տալիս և հըրհրատում: Կոյրը, ըստ սովորականին, ընկերուհու հետ իւր մօր կողքին էր նստած:

Մի առ վայրկեան բոլորն էլ լռել էին: Ապարանքի շուրջ բոլորովին լուռ էր. միայն ժամանակ առ ժամանակ տերևներն զգաստութեամբ սթափուելով, քրթմնջում էին անմեկին և անմիջապէս լռում:

Այդ միջոցին մի ասուպ, մուք կապուտակի խորքում որտեղից որ էր պոկ եկաւ և պայծառ շերտ կազմելով անցաւ երկնքի երեսովն ու խաղաղ հանգաւ՝ առ վայրկեան մի իւր ետեւից ֆոսֆորային հետք թողնելով: Բոլորն էլ աչքերը վեր բարձրացրին: Մայրը, որ Պետ-

րիկի հետ ձեռք ձեռքի տուած նստել էր, զգաց, թէ ինչպէս նա սթափուեց ու ցնցուեց:

—Այդ քնչ... էր, — հարցրեց նա մօրը վրդովուած դէմքով:

—Աստղ էր, վայր ընկաւ, զաւակս:

—Այո՛, աստղ էր, — մտախոհ աւելացրեց տղան: — Հէնց այդպէս էլ կարծում էի:

—Ուրտեղից կարող էիր այդ իմանալ, զաւակս, — հարցրեց մայրը և նրա ձայնի մէջ տխուր կասկածանք էր արտայայտուում:

—Ո՛չ, նա ուղիղ է ասում, — մէջ մտաւ Էւելինան: — Նա շատ բան „հէնց այնպէս“ գիտէ:

Կուրի մէջ այս աւելի ու աւելի զարգացող զգաստութիւնն արդէն ապացոյց էր, որ նա նկատելի կերպով մօտենում է մանկութեան և պատանեկութեան միջև եղած տաքնապալից տարիքին: Բայց նրա անձնութիւնը դեռ ևս խաղաղ էր կատարւում: Մինչև անգամ թւում էր, թէ նա արդէն ընտելացել է իւր վիճակին, և նրա տարօրինակ կանոնաւորուած թախիժը, — թէպէտ և առանց լուսանցքի, բայց և առանց սուր արտայայտութեան, — որ նրա կեանքի սովորական կրնիքն էր կազմում, այժմ մեղմացել էր փոքր ինչ: Բայց դա լոկ ժամանակաւոր խաղաղացման շրջան էր: Բնութիւնը կարծես դիտմամբ է այդ հանգիստը շնորհում, — այդ միջոցին նորատի մարմնակազմը հաստատւում է և ամրանում նոր փոթորիկի հանդէպ: Այդ խաղաղացմանց միջոցին նորանոր հարցումներ են հաւաքւում ու հասունանում: Մի դրդումն — և բոլոր հոգեկան հանգիստը մինչի խորը կտատանուի, տակն ու վրայ կը լինի, որպէս ծովը՝ լանկարծահաս ալեկոծութեան բաղխումներից:

I

Այսպէս մի քանի տարի էլ անցաւ:

Խաղաղ ապարանքում ոչինչ չփոխուեցաւ: Դարձեալ հաճարքենիները առաջուայ նման շաչում էին պարտիզում, միայն նրանց սաղարթը կտրծես թէ աւելի մթադնած, աւելի խտացած լինէր, դեռ էլի սպիտակին էին տալիս հրապուրիչ պատերը, միայն այժմ նրանք թեթեւակի ծռուել ու նստել էին. առաջուայ նրման խոժոռած նայում էին յարդեալ երդիկները. նոյն իսկ Իօխիմի սրինգի ձայնը միևնոյն ժամերին լսւում էր ախոռից. միայն թէ այժմ ինքը Իօխիմն էլ, որ սպիտակել էր ու ապարանքում ծերացած մնացել էր ամուրի, աւելի գերադասում էր լսել կոյր պանիչի ածածը, — սրէնգ թէ դաշնամուր, այդ միևնոյնն էր:

Մտկսիմն աւելի ևս ալեւորել էր: Պոպէլսկիներն ուրիշ զաւակ չունէին, ուստի և կոյր անդրանիկը, առաջուայ պէս, դարձեալ կազմում էր տյն կեդրոնը, որի շուրջ խմբուած էր ապարանքի ամբողջ կեանքը: Նրա պատճառով ապարանքը քաշուել-փակուել էր իւր նեղ ջրջանի մէջ և բաւականանում էր իւր սեպհակսն խաղաղ կեանքով, որին միացել էր նաև հարեւան կապալառուի խրճթի ոչինչ նուազ խաղաղ կեանքը: Եւ այսպէսով Պետրոսը, որ արդէն պատանի էր դարձել, մեծացաւ որպէս ջերմանոցի ծաղիկ, պաշտպանուած հեռաւոր կեանքի կողմնակի խիստ ներգործումներից:

Նա, ինչպէս և առաջ, կանգնած էր ահագին խաւար աշխարհի կեդրոնում: Նրա վերելը, նրա շուրջը,

ամեն կողմից պատած էր անսահման և անծայր խաւարը. զգաստ և նուրբ կազմուածքն ընդառաջում էր ամեն մի տպաւորութեան, նման առաձգաբար լարուած լարի, որ միշտ կազմ ու պատրաստ է դողդող հնչիւններ արձակելու: Կոյրի տրամադրութեան մէջ յայտնապէս արտայայտուում էր այդ զգաստ սպասողութիւնը— նրան այնպէս էր թւում, թէ խաւարը հէնց այն է իւր ձեռները մեկնելու է դէպի ինքը և իւր մէջ շարժելու է մի այնպիսի բան, որ թալկալիւր նիրհում է հոգում մէջ և պատրաստ է զարթնելու:

Բայց ապարանքի արդէն ծանօթ տաղտկալի ու սովորական խաւարը աղմկւում էր միայն հին պարտիզի քաղաքուշ շշուկով, որ անորոշ, օրօրող, հանգստաբեր խոկմունք էր ազդում: Հեռաւոր աշխարհի մասին կոյր պատանին լոկ երգերից, պատմութիւններից, գրքերից էր դաղափար կազմում: Պարտիզի մտախոհ շշուկով և ապարանքի առօրեայ հանգիստ կեանքով շրջապատուած, նա հեռաւոր կեանքի փոթորիկների ու ալեկոծումների մասին ուրիշների պատմածից էր տեղեկութիւն ստանում: Եւ այս ամենը նրան պատկերանում էր մի տեսակ կախարդական շամանդաղի միջից որպէս երգ, որպէս աւանդութիւն, որպէս հեքեաթ:

Կարծես թէ լաւ էր այսպէս: Մայրը տեսնում էր, որ իւր որդու հոգին ասես պարսպով պաշտպանուած, նիրհում է մի տեսակ թէպէտ արհեստական, բայց հանդարտ, հմայական կիսաքունի մէջ ընկած: Եւ նա չէր ուզում խանգարել այդ հաւասարակշռութիւնը. վախենում էր այդ խանգարել:

Եվելինան, որ աննկատելի կերպով մեծացել ու կազմակերպուել էր, այս հմայուած հանգստի վրայ նայում էր իւր պարզ աչքերով, որոնց մէջ ժամանակ առ ժամանակ նկատուում էր տարակուսանքի, ապագայի

վերաբերմամբ հարցի պէս մի բան, բայց ոչ երբէք անհամբերութեան ստուերն անգամ: Պոպելսկի-հայրը բոլորովին կարգի էր ձգել կալուածքը, բայց այդ բարի մարդը իւր որդու ապագայի վերաբերմամբ ոչ մի հոգս չէր քաշում իհարկէ: Նա սովոր էր տեսնել, թէ ինչպէս ամեն բան ինքն իրեն է կատարուում: Միայն Մակսիմն էր, որ իւր բնաւորութեան համաձայն, դժուարութեամբ էր տանում այդ հանգիստը, և այն որպէս մի ժամանակաւոր բան, որ ակամայ իւր նախագծի մէջն էր մտնում: Նա անհրաժեշտ էր համարում մի առ ժամանակ թող տալ, որ պատանու հոգին հանգստանայ, ամբանայ, որպէս զի կարող լինէր դիմանալ կեանքի խիստ շփմանը: Մինչդեռ այնտեղ, այս դիւթական շրջանից դուրս կեանքը եռ էր գալիս, ալեկոծւում, աղմկւում: Եւ ահա, վերջապէս, հասաւ ժամանակը և ծերունի դաստիարակը վճռեց քակտել այդ շրջանը, բանալ ջերմոցի գուռը, որպէս զի դրսի օդի թարմ հոսանքը կարողանայ ներս խուժել:

II

Որպէս առաջին փորձ քեռի Մակսիմն իւր մօտ հրաւիրեց իւր հին ընկերոջը, որ Պոպելսկու ապարանքից 70 վերստ հեռու էր ապրում: Մակսիմն առաջ էլ էր երբեմն-երբեմն նրա մօտ գնում, բայց այժմ գիտէր, Ստաւրուչենկոյի մօտ հիւր են եկած նաև երիտասարդներ, ուստի և նրան նամակ գրեց՝ ու ամբողջ խումբը իւր մօտ հրաւիրեց: Այդ հրաւերը սիրով ընդունուեց: Ծերուկները վաղնջուց բարեկամութեամբ կապուած էին իրար հետ, իսկ երիտասարդութիւնը դեռ չէր մոռացած Մակսիմ Եացենկոյի մի ժամանակ բաւական հռչակ վայելած անունը, որի հետ կապուած էին որոշեալ աւանդութիւններ ու լիշատակներ (տրագիցիա): Ստաւրուչենկոյի որդկերանցից մէկն ուսանում

էր Գիւնի համալսարանի լեզուաբանական բաժնում, որ այն ժամանակներն ամենաընդունուած ճիւղն էր: Իսկ միւսը Պետերբուրգի երաժշտական բարձրագոյն դպրոցում երաժշտութիւն էր ուսումնասիրում: Նրանց հետ եկաւ նաեւ մի ջահել կադէտ, որը հարեան կալուածատէրերէց մէկի որդին էր:

Ստաւրուչենկոն մի ալւուր, պնդակազմ ծերունի էր զազախի երկար ընչացքներով ու զազախի լայն շաւվարով: Նա իւր թութունով լքցրած քիսան ու չիբուխը կախած ունէր գօտկից, խօսում էր միայն մալառութեն, և երբ անց էր կենում իւր երկու որդկերանց հետ մէկտեղ, որոնք հազած ունէին սպիտակ թիկնոց ու մալառոսական նիշած շապիկ, հէնց իմանաս Գոգոլի Թարաս Բուլբան լինէր իւր որդկերանց հետ: Սակայն Գոգոլի հերոսին յատուկ ռոմանտիզմի ¹⁾ հոտն անգամ չկար նրա վրայ: Ընդհակառակն, նա շատ լաւ գործնական կալուածատէր էր և միշտ եօլա էր գնացել իւր ճորտերի հետ, իսկ այժմ էլ, ճորտութիւնը ²⁾ բար-

¹⁾ XVI դարի կիսում Պրանսիայում սկսուեց եւ ամբողջ եւրոպայում տարածուելով ծաղկեցաւ կեղծ-կլասիկ ուղղութիւնը գրականութեան ու կեանքի մէջ. դրոշներն աշխատում էին ըստ ամենայնի նմանուել հին յունական եւ հռոմէական հեղինակներին ոչ միայն ըստ ձեւի, այլ եւ ըստ բովանդակութեան, որ իրական կեանքի պահանջներին բոլորովին չէր համապատասխանում: XIX դարի սկզբին նախ Գերմանիայում, ապա եւ միւս եւրոպական պետութիւնների մէջ սկսուեց մի նոր ուղղութիւն, ռոմանտիզմը, որ բողոք էր անցեալ դարու ուղղութեան դէմ: Այստեղ էլ զգացմունքն ու երանակայութիւնը՝ շատ անգամ աւելի դատողութեան հակառակ, առաջին տեղն էր բռնում: Պրանսիայում այդ ուղղութիւնը արտայայտուեց շատ խիստ կերպով՝ կեանքի բոլոր պայմանների մէջ: Բաւական է յիշել Վիկտոր-Հիւգոյի անունը, որ զօրեղ յեղափոխական էր կեանքի եւ գրականութեան մէջ: Ռուսիայում առաջին անգամ ռոմանտիզմը գրականութեան մէջ Ժուկովսկին մշտցրեց:

²⁾ Դարերի ընթացքում Ռուսիայի ազատ երկրագործ ժողովուրդը մի կողմից տնտեսական պայմաններից ստիպուած, միւս կողմից կալուածատէրերին շնորհուած արտօնութիւննե-

ձուելուց լետոյ, շատ լաւ էլ յարմարուել էր նաեւ նոր պայմաններին: Նա ճանաչում էր ժողովրդին, ինչպէս կալուածատէրները ճանաչում էին իրեն, այսինքն նա գիտէր իւր գիւղի ամեն մի գիւղացուն, ճանաչում էր նրանց ամեն մէկի կովը և համարեա թէ գիտէր ինչքան աւելարդ փող կայ գիւղացու քսակի մէջ:

Բայց եթէ նա Բուլբայի նման իւր որդկերանց հետ չէր ըմբշամարտում, դրա փոխարէն էլ անդադար և խիստ կատաղի վիճաբանութեան էր բռնւում նրանց հետ. ոչ ժամանակ էին հարցնում և ոչ տեղը: Ամեն տեղ, տանը լինէին թէ հիւր գնացած, ծերունու և երիտասարդների միջև ամենաչնչին պատճառով անվերջ վէճեր էին ծագում: Սովորաբար վէճը սկսւում էր նըրանով, որ ծերունին ծաղրելով խայթում էր «Իդէալիստ պանիչներին». պանիչները տաքանում էին, ծերունին էլ էր տաքանում, և այդ ժամանակ բարձրանում էր մի սարսափելի աղժուկ, որի միջոցին երկու կողմն էր իւր փայլը ստանում էր:

Սա «Հայրերի ու զաւակների»¹⁾ միջև եղած յայտնի անհամաձայնութեան արձագանգն էր. միայն այդ երևույթն այստեղ աւելի մեղմ ձևով էր արտայայտւում:

րի պատճառով բոլորովին ճորտ, ստրուկ, մարդկային ամեն մի իրաւունքից զրկուած մի էակ դարձաւ այն անձի ձեռքը, որի հողի վրայ ապրում էր: Այդ բանը մանաւանդ օրինական հաստատութիւն ստացաւ 1592 թ. սկսած եւ ապա քանի գնաց զարգացաւ: Մալաուսիայում ճորտութիւնը մտաւ միայն 1783 թ. մայիսի 3-ի օրէնքով: XVII դարու վերջում եւ XVIII-ի սկզբում առաջին անգամ ձայներ լսուեցան գիւղացիների՝ օգտին, եւ ժամանակի ընթացքում նրանց տրուեցան շատ մասնաւոր իրաւունքներ մինչեւ որ 1861 թ. փետր. 19-ին երջ. Աղէքսանդր II կայսրը բոլորովին վերացրեց ճորտութիւնը ամբողջ Ռուսաց պետութիւնն միջից: Այնուհետեւ գիւղացիների մարդկային իրաւունքները տարէցտարի ընդարձակուեցան: Մ. Թ.

¹⁾ Հայրերի ու զաւակների, այսինքն հին եւ նոր սերնդի հայեացքների տարբերութեան շնորհիւ ծագած անհամաձայնութեանց պատկերը նկարագրուած է յայտնի վիպասան Տուրգենևի «Отцы и Дети» (Հայրերն ու Ձաւակները) վէպի մէջ: Մ. Թ.

Երիտասարդները մանկութիւնից ուսումնարան տրուած լինելով, միայն արձակուրդի կարճ միջոցին էին գիւղերէս տեսնում, ուստի և նրանք շօշափելի կերպով չէին ճանաչում ժողովուրդը, ինչպէս այդ ճանաչում էին հայր-կալուածատէրները։ Այն միջոցին, որ հասարակութեան մէջ բարձրացաւ «ժողովրդասիրութեան» ալիքը, երիտասարդները գիմնազիօնի բարձր դասարտններումն էին գտնուում. և նրանք սկսան ուսումնասիրել ժողովուրդը. բայց այդ ուսումնասիրութիւնը գրեթէ ըսկըսան։ Իսկ երկրորդ քայլն արին սկսելով ուսումնասիրել «ժողովրդի ոգու» արտադրութիւնները՝ նրա ստեղծագործութեան մէջ։ Այն ժամանակները Հարաւ-Արեւմտեան Ռուսիայում խիստ սովորական բան էր տեսնել պանիչներին սպիտակ թիկնոցով և նշխած շապիկ հագած ժողովրդի մէջ շրջելիս։ Տնտեսական պայմանների ուսումնասիրութեան վրայ առանձին ուշադրութիւն չէին դարձնում։ Պանիչները գրի էին առնում ժողովրդական տաղերի աւերակները և երգերն ու եղանակները, ուսումնասիրում էին տառերը, համեմատում էին պատմական փաստերն ու ժողովրդի իշխութեան մէջ դրանց թողած հետքերը. առ հասարակ գիւղացու վրայ նայում էին ազգայնական ռոմանտիզմի բանաստեղծական հայրենասիրութիւնը։¹⁾ Ասենք այդ բանը շատ խորթ չէր նաեւ ծերունիների համար, բայց և այնպէս երբեք չէին կարողանում երիտասարդների հետ մի որևիցէ համաձայնութեան լանգել։

— Դէ մի դրան լսիր, — ասում էր Ստաւրուչենկան նենգաբար արմուկով Մակսիմին հրելով, երբ ուստ-

¹⁾ Ռոմանտիզմը ռուսաց կեանքի մէջ արտայայտուեցաւ նաեւ ազգայնական ուղղութեամբ, որի մէջ սլաւեանասէրները իրենց ամբողջական տեսութեամբ առաջնակարգ դեր խաղացին։ Սրբ Պետրոս Մեծը հսկայական հարուածով խորտակեց Ռուսիան Արեւմտեան Եւրոպայից անջատող պատնէշը, գիտութեան հոսանքը յորձանք տուաւ դէպի Ռուսիա եւ օտարազգի

նողը բոցավառ դէմքով և հրացայտ աչքերով ճամարտակում էր:— Տես, շան լակոտը, ոնց որ գրում է, այնպէս էլ խօսում...: Հէնց գիտենաս դրուստ որ գիտնական լինի: Բայց հապա, խելօք զաւակս, մի պատմես, թէ ոնց էր իմ Նեչիպորս քեզ խաբել...: Հը...:

Ծերունին շօյում էր իւր բեխերը և զուտ-խախտ լական հեգնութեամբ մի յարմարաւոր դէպք պատմելով, քրքչում: Պատանիները կարմրում էին, բայց իրենք էլ յետ չէին մնում: «Եթէ նրանք այսինչ գիւղացի Նեչիպորին կամ Խվէդկոյին չեն ճանաչում, դրա փոխարէն ամբողջ ժողովուրդն են ուսումնասիրում նրա կեանքի ընդհանուր արտադրութիւններով. նրանք խընդրին նայում են ամենաբարձր հայեցակէտից, որով միայն հնարաւոր է եզրակացութիւններ և գաղափարի ընդհանուր միաօրութիւն առաջ բերել. նրանք մի հայեացքով պարփակում են հեռաւոր պարզանկարները (պերսպեկտիւ) ¹⁾, մինչդեռ հին և սոսկական կեանքի

դաստիարակների ազդեցութիւնը գերակշիռ հանդիսացաւ ուսական միտքը ստրկութեան աստիճանի ճնշուած էր: Սկսուեցան բողոքներ եւ դարուա 80-ական թուերին ծնունդ առաւ սլաւեանասիրութիւնը, որ 40—50-ական թուերին ծաղկելով կամաց-կամաց ծայրահեղութիւնների մէջ ընկաւ, մասերի բաժանուեց եւ անհետացաւ: Սլաւեանասէրների գաղափարի հիմնաքարը կազմում է ժողովրդի ոգու ուսումնասիրութիւնը՝ քաղաքական, հասարակական, կրօնական, մտաւոր, հոգեկան եւ լեզուի արտադրութեամբ: Իսկ դրա համար անհրաժեշտ էր մտնել ժողովրդի մէջ: Սլաւեանասէրներին չպէտք է չփոթել համասլաւեանականների հետ, որոնք ձգտում են բոլոր սլաւեան ցեղերի միութեան:

Ծ. Թ.

¹⁾ Պերսպեկտիւ խօսքի հայերէնը չունինք. մաթեմատիքական պերսպեկտիւն ուսուցանում է տափարակի վրայ կանոնաւորապէս դետեղել առարկայի գծերն ու կէտերը: Իսկ օդային պերսպեկտիւը սովորեցնում է այն կանոնները, որի համաձայն առարկաները փոփոխութեան են ենթարկւում իրենց գծադրութեան եւ լոյսի ու գոյնի սաստկութեան կողմից: Պերսպեկտիւ բառը գործ է ածւում շատ տեղ փոխաբերական մշտնջող որպէս կանոնաւոր, համաչափ, բոլոր մասերի համապատասխան տեսութիւն, նկար:

Ծ. Թ.

մէջ փտած գործնական մարդիկ ջաղացը թողած չախ-
չախի ետևիցն են ընկած»:

Սակայն ծերունու համար անհաճոյ չէր նաև որդի-
կերանց խորիմաստ ճառերը լսել:

— Իսկոյն երևում է, որ զուր չեն ուսումնարա-
նում սովորել, — ասում էր նա ինքնագոհ կերպով ուն-
կնդիրներին նայելով: — Բայց և այնպէս պէտք է ա-
սեմ, որ իմ Խվեդկոս ձեզ երկսիդ էլ ջուրը կտանէ,
ճարաւ յետ կրերէ, այ թէ ինչ...: Իսկ ես, հըմ, ես
նքան, այդ սատանի պոչին, քիսիս մէջ կ'իջնեմ ու ջէբս
կ'դնեմ...: Ասել է որ դուք էլ միւսնային էք իմ առա-
ջըս, ոնց որ լակոտները քաւթառ շան առաջ:

III

Հէնց այժմս էլ նոր էր այգալիսի վէճերից մէկը
խաղացել: Մեծերը զնացին ներս և բաց պատուհան.
ներից ժամանակ առ ժամանակ լսում էր, թէ ինչպէս
Ստաւրուչենկոն յաղթական եղանակով զանազան ծի-
ծաղաշարժ դէպքեր էր պատմում, իսկ ունկնդիրներն
ուրախ-ուրախ ծիծաղում:

Երիտասարդները պարտիզում մնացին: Ուսանողը
իւր թիկնոցը փռեց տակը, գլխարկը յետ քաշեց
ու մի տեսակ դիտաւորեալ ազատ ձևով ձգուեցաւ
աբոտի վրայ: Նրա մեծ եղբայրը թումբի վրայ նըս-
տած էր Եվելինայի կողքին: Կադետը, իւր հա-
մագգեստի բոլոր կոճակները կարգին կոճկած, տե-
ղաւորուել էր նրա մօտ, իսկ փոքր ինչ հեռու,
պատուհանի զիստին յենած, գլուխը քաշ նստած
էր կոյրը, — նա մտածում էր հէնց նոր դադարած վէ-
ճի մասին, որ խորապէս յուզել էր իրեն:

— Դժբ ինչ էք կարծում այն ամենի մասին, պան-
նա Եվելինա, որ խօսուեց այստեղ, — հարցրեց երիտա-
սարդ Ստաւրուչենկոն իւր հարեանուհուն. — կարծեմ
դուք ոչ մի խօսք չոսացիք:

— Այդ ամենը շատ լաւ էր, ախինքն այն, ինչ որ Ձեր հօրն ասացիք: Միայն...

— Միայն... Բնչ:

Աղջիկն անմիջապէս չպատասխանեց: Նա ձեռագործը դրեց ծնկներին, ձեռքով շօյեց վրայից և գլուխը թեթևակի խոնարհելով, սկսաւ մտախոհ կերպաբանքով նայել դրան: Դժուար էր հասկանալ, թէ արդեօք իւր պատասխանն էր մտածում, թէ՛ այն, որ հարկաւոր էր գործուածքի համար փոքր ինչ աւելի խոշոր նխշացանց առնել:

Իսկ երիտասարդներն անհամբերութեամբ նրա պատասխանին էին սպասում: Ուստնողը բարձրացաւ արմուկների վրայ և իւր հետաքրքրութիւնից կենդանացած դէմքը աղջկայ կողմը դարձրեց: Եվելինայի հարեւանն իւր խաղաղ, փորձող հայեացքն լսուել էր նրա վրայ: Կոյրը փոխեց իւր ազատ դիրքը, շտկուեցաւ և դէմքը խօսակիցներից շուռ տալով՝ գլուխն առաջ ձգեց:

— Բայց, — կամացուկ ասաց Եվելինան կրկին իւր գործուածքը շփելով, — ամեն մարդ, պարոններ, այս կեանքի մէջ իւր ճանապարհն ունի:

— Տէր Աստուած, — խստութեամբ ասաց երիտասարդը, — ինչ խոհեմութիւն: Բայց Դուք քանի տարեկան էք իսկապէս, սիրուն պաննուհիկ:

— Տասնեօթ, — պատասխանեց աղջիկը պարզ կերպով և իսկոյն էլ միամիտ — լաղթական հետաքրքրութեամբ հարցրեց. — Իսկ Դուք կարծում էիք թուելի եմ, այնպէս չէ: Երիտասարդները ծիծաղեցան:

— Եթէ Ձեր տարիքի մասին ինչ հարցնէին, — ասաց նրա հարեւանը, — խիստ պիտի տատանուէի տասներեք և քսաներեք տարիքի միջև: Զիշտ եմ ասում, երբեմն Դուք բոլորովին երեխայի էք նմանում, բայց դատողութիւն էք անում խելացի պառիկի նման:

— Լուրջ խնդիրներում, Գաւրիլո Պետրովիչ, լուրջ

էլ պէտք է դատել, — վարդապետական եղանակով ասաց փոքրիկ կինը կրկին աշխատանքը ձեռք առնելով:

Առ վայրկեան մի բոլորն էլ լռեցին: Եվելինայի ասեղը կրկին համաչափ շարժում էր նիւշացանցի վրայով, իսկ երիտասարդները հետաքրքրութեամբ դիտում էին խոհեմ աղջկայ փոքրիկ պատկերը:

IV

Եվելինան, ի հարկէ, Պետրոսին առաջին անգամ հանդիպելուց յետոյ յայտնի կերպով մեծացել ու կազմակերպուել էր, բայց նրա կերպարանքի վերաբերմամբ ուսանողի արած նկատողութիւնը բոլորովին ուղիղ էր: Առաջին անգամ այս փոքրիկ, նիհարկեկ աղջկայ վրայ նայելիս թուում էր, թէ դա դեռ փոքրիկ աղջիկ է, բայց նրա համաչափ ու կանոնաւոր շարժումներէ մէջ շատ անգամ հասուն կնոջ լրջութիւն էր արտայայտուում: Նոյն տպաւորութիւնն էր անում նաեւ նրա դէմքը: Կարծեմ միայն սլաւեան կանայք են այդպիսի դէմք ունենում: Կանոնաւոր, գեղեցիկ դիմագծերը որոշուում են կանոնաւոր, սառն գծերով, կապուած աչքերը նայում են միապաղաղ, անդորր, կարմրութիւնը հազիւ է երևում ալդ դժգոյն այտերի վրայ, բայց դա այն սովորական դժգունութիւնը չէ, որ ամեն մի ըուպէ պատրաստ է կիզիչ կրքի բոցով վառուելու, — դա աւելի ձկնի սառն սպիտակութիւնն է: Եվելինայի ուղիղ ձգուած շէկ մազերը հազիւ ջոկուում էին մարմարեայ քունքերի վրայ, և ծանր ծամ հիւսուած ընկել էին ետևը, որի ծանրութիւնից, ման գալու միջոցին, նրա գլուխն ասես թէ յետ էր թեքուում:

Կայրը նոյնպէս մեծացել էր ու ալրացել: Ով որ այդ միջոցին նայէր նրան լիշեալ խմբից այդպէս հեռու նստած՝ յուզուած ու գեղեցկատեսիլ՝ իսկոյն կնկատէր այդ ինքնատիպ դէմքը, որի վրայ այնքան ահա-

յայտնի կերպով արտափայլում էր հոգեկան ամեն մի շարժում: Սև մազերը գեղեցիկ ալիքներով կախուած էին դուրս ընկած ճակատի վրայ, որ վաղաժամ կնճիւնելով էր պատած: Այտերի վրայ արագութեամբ բացովաւում էր թանձր կարմրութիւնը և նոյնպէս արագութեամբ էլ սփռւում էր կաթնագոյն դժգունութիւնը: Ներքին շրթունքը, որի անկիւնները հազիւ նկատելի կերպով ներքև էին քաշուած, ժամանակ առ ժամանակ ջղաձգաբար ցնցւում էր տարօրինակ կերպով, յոնքերը զգաստօրէն լարւում էին և շարժւում, իսկ խոշոր, գեղեցիկ աչքերը, որոնք նայում էին միապաղաղ և անշարժ հայեացքով, երիտասարդի դէմքին մի տեսակ ոչ բոլորովին օովորական մռայլ գոյն էին տալիս:

— Ուրեմն, — ծաղրական եղանակով ասաց երիտասարդը մի փոքր լռելուց յետոյ, — պաննա Էվելինան կարծում է, թէ այն ամենը, ինչ որ մենք այստեղ խօսեցինք, կնոջ խելքին անմատչելի է, թէ կնոջ բաժինը — մանկտնոցի ու խոհանոցի նեղ շրջանն է:

Երիտասարդի ձայնի մէջ զգացւում էր ինքնագոհութիւն (այդ ժամանակներն այդպիսի բառերը դեռ բոլորովին նոր էին) և վէճի բռնուելու հեգնութիւն. մի քանի րոպէ ամենքն էլ լռեցին և ջղալին կարմրութիւնը պատեց աղջկայ դէմքը:

— Շատ էք շտապում Ձեր եզրակացութիւններն անելու, ասաց նա: — Ես այստեղ խօսուածը ամենքն էլ հասկանում եմ. ուրեմն կնոջ խելքին մատչելի է դա: Խօսքս իմ անձի վերաբերմամբ էր միայն:

Նա լռեց և գլուխը քաշ գցեց իւր ձեռագործի վրայ մի այնպիսի ուշադրութեամբ, որ երիտասարդն այլ ևս սիրտ չարեց իւր հարցերը շարունակելու:

— Զարմանալի է, — մրթմրթաց նա, — կարելի է կաթնով, թէ դուք արդէն իսկ չափած ու ձեւած լինիք Ձեր ամբողջ կեանքը մինչի գերեզման:

— Ի՞նչ զարմանալու բան կայ այստեղ, Գաւրիլո

Պետրովիչ, — ցած ձայնով պատասխանեց օրիորդը. — կարծում եմ, որ Իլիա Իվանիչն անգամ (կաղեթի անուան է) պէտք է գծագրած լինի իւր ուղին. իսկ նա հօ ինձանից երիտասարդ է:

— Ուղիղ է, — ասաց կաղէտն այդ հրաւերից գոհ մնալով. — Դեռ մօտերքս կարդացի Ն-ի կենսագրութիւնը: Նա էլ որոշ նախագծով էր գործում. — քսան տարեկան ամուսնացաւ, իսկ քսանհինգ տարեկան ժամանակն արդէն զօրաբաժնի հրամանատար էր:

Ուսանողը նենգամտութեամբ ծիծաղեց. աղջիկը թեթեւակի շոտագունեցաւ:

— Այ, տեսնո՞ւմ էք, — մի րոպէից ասաց Եվելինան ձայնի մի տեսակ պաղ խտութեամբ, — ամեն մարդ իւր ճանապարհն ունի:

Այլ ևս ոչ ոք չհակաճառեց: Երիտասարդների խմբի մէջ տիրեց լուրջ լռութիւն, որի մէջ ակնյայտնի պարզութեամբ զգացւում էր տատամսոտ երկիւղ, — ամենքն էլ նսեմ կերպով հասկացան, որ խօսքը անձնական նուրբ կէտի էր հասել, որ այդ պարզ խօսքերի տակից հնչում էր մի ինչ որ տեղ զգաստ ձգուած լար...:

Եւ այս լռութեան մէջ պարզ լսւում էր միայն մթազնոդ և, ասես թէ մի բանից դժգոհ, հինաւուրց պարտիզի սօսաւիւնը:

V

Այս բոլոր խօսակցութիւնները, այս վէճերը, այս եռուն, թարմ հարցապնդումների, լոյսերի, ակնկալութիւնների և կարծիքների ալիքը՝ — այս բոլորն անակընկալ ուժգին հոսանքով խուժեցին կոյրի վրայ: Սկզբում ռգւորուած զմայլման արտայայտութեամբ ականջ էր դրնում նրանց, բայց նա շուտով նկատեց, որ այդ կենդանի կոհակը անց է կենում իւր մօտով. որ դա ոչ մի առնչութիւն չունի իւր հետ. իրեն հարցեր չէին տալիս, իւր կարծիքը չէին հարցնում. տեսաւ, որ ինքը

կանգնած է մենակ մի տեսակ տխուր առանձնութեան մէջ: Եւ այդ առանձնութիւնն աւելի ևս տխուր էր թւում մանաւանդ այժմ, երբ կեանքը աղմկալից էր անցնում ապարանքում:

Բայց և այնպէս նա շարունակում էր ականջ դնել այն ամենին, որ այսքան նոր էր իրեն համար, և նրա խիստ կիտուած յոնքերը, դժգոյն դէմքն ուժգին ուշադրութիւն էին արտայայտում: Բայց մռայլ էր այդ ուշադրութիւնը. մտքի ծանր և դառն աշխատանք էր թագնուած նրա տակ:

Մայրը տխրամած աչքերով նայում էր իւր որդուն: Էւելինայի աչքերը կարեկցութիւն և անհանգստութիւն էին արտայայտում: Միայն Մակսիմն էր, որ կարծես չէր նկատում, թէ ինչ տպաւորութիւն է գործում կոյրի վրայ այս աղմկալի հասարակութիւնը, և հիւրերին սիրալոթար հրաւիրում էր լաճախակի այցելել ապարանք՝ երիտասարդներին խոստանալով, որ միւս անգամ նրանց համար ազգագրական հարուստ նիւթ պատրաստած կլինի:

Հիւրերը խոստացան նորից գալ և գնացին: Մնաք բարև ասելիս երիտասարդները սրտագին թոթուում էին Պետրոսի ձեռքը: Նա ուժգնութեամբ պատասխանում էր նրանց ձեռք սեղմելուն, և երկտր ժամանակ ունկընդբաժ լսում էր, թէ ինչպէս հեռացող կառքի անիւները դղրդում էին ճանապարհին: Յետոյ նա արագութեամբ շուռ եկաւ և հեռացաւ-գնաց պարտէզ:

Հիւրերի գնալուց յետոյ ապարանքում ամեն բան խաղաղեց. բայց այդ խաղաղութիւնը կոյրին մի տեսակ առանձին, անսովոր և տարօրինակ էր թւում: Ասես թէ այդ անդորրութեան մէջ զգացւում էր, որ ապարանքում մի շատ նշանաւոր բան էր կատարուել: Լուռ ծառուղիներում, ուր միայն հաճարիքն ու եսասամանիքն էին շշնջում, կարծես կոյրը դեռ լսում էր հէնց նո-

ըրես եղած խօսակցութիւնների արձագանգը. բաց պատուհանից նրա ականջին հասնում էր, թէ ինչպէս մայրն ու Էվելինան ընդունարանում մի բանի մասին վիճում էին Մակսիմի հետ: Մօր ձայնի մէջ աղերս և տանջանք նկատեց նա: Էվելինայի ձայնը զայրույթ էր արտայայտում, իսկ Մակսիմը կարծես կրքով, բայց անյողդողդ կերպով լետ էր մղում կանանց յարձակումը: Պետրոսի մօտենալուն պէս այդ խօսակցութիւններն անմիջապէս դադարում էին:

Մակսիմը գիտակցաբար, անխնայ հարուածով բաց արաւ առաջին խրամատն այն պարսպի մէջ, որ մինչև այժմ շրջապատել էր կոյրի աշխարհքը: Առաջին աղմկալի և խռովայոյզ կոհակն արդէն յորձանք էր տուել այդ խրամատի միջով. և այդ առաջին հարուածի ուժգին ընդհարումից դողդողաց պատանու հոգեկան հաւասարակշռութիւնը:

Այժմ նրան նեղ էր գալիս իւր հմայական շրջանը: Նրան տաղտուկ էր ազդում ապարանքի անդորրութիւնը, հնաւուրց պարտիզի ծոյլ սօսաւիւնն ու շշուկը, պատանեկական հոգու միահանգոյն քունը: Խաւարը թուփում էր նրան իւր նոր դիւթական ձայներով և գրաւիչ կենդանացման անձկալի իրարանցմամբ խռնուելով տարուբերում էր նրա առաջ և նոր, անմեկին պատկերներ ձևակերպում:

Խաւարը կանչում էր նրան, հրապուրում, նրա հոգու մէջ նիրհած հարցապնդումները զարթեցնում. և այդ առաջին հրաւերի հետեանքը եղաւ արտաքուստ նրա դէմքի դժգունութիւնը, իսկ հոգու մէջ—բուժ, թէպէտ դեռ անորիշ տանջանքը:

Այս չարագուշակ նշանները չվրիպեցան կանանց աչքից: Մենք, աչք ունեցողներս, ուրիշների հոգեկան շարժումների արտայայտութիւնը տեսնում ենք նրանց դէմքի վրայ, ուստի և սովորում ենք մերը թագցնել:

Յուրերն այդ կողմից բոլորովին անպաշտպան են, ուստի և Պետրոսի դժգոյն դէմքի վրայ կարելի էր պարզ կերպով կարդալ նրա հոգեկան յուզերը, որպէս մի մասնաւոր իշխատակարանի մէջ, որը մոռացութեամբ բացած թողել են ընդունարանում...: Պետրոսի դէմքի վրայ չարատանջ լուզմունք էր գրուած: Կանայք տեսնում էին, որ Մակսիմը նոյնպէս նկատում է այդ և այս ամենը մտնում է ծերունու ծրագրի մէջ: Նրանք երկուսն էլ քարասրտութիւն էին համարում այդ, և մայրը կցանկար իւր ձեռներով պաշտպանել իւր զաւակին: «Ջերմանոց, —ի՛նչ վնաս, եթէ իւր զաւակը մինչև այժմ երջանիկ էր այդ ջերմանոցում: Թող այդպէս լինի նաև այսուհետև»: Իսկ Եվելինան, ըստ երևութիւն, չէր արտայայտում այն բոլորը, որ կուտակուած էր իւր հոգու մէջ. բայց ահա քանի ժամանակ է, որ նա իւր յարաբերութիւնը դէպի Մակսիմը փոխել էր և մի անսովոր խստութեամբ սկսել էր ընդդէմանալ Մակսիմի մի քանի, երբեմն բոլորովին չնչին առաջարկութիւններին:

Ծերունին աչքի տակից փորձող հայեացքով նայում էր նրան և երբեմն հանդիպում էր նորատի աղջկայ ցասկոտ և հրհրատող աչքերին: Մակսիմը շարժում էր գլուխը, քթի տակ մի բան մըթմըթում և իրեն շրջապատում էր ծուխի առաւել և խիտ բարդերով, որը նշան էր նրա մտքի լարուած աշխատութեան. բայց նահաստատ կանգնած էր իւր տսածի վրայ և ժամանակ առ ժամանակ, առանց յատկապէս ոք մինին դիմելու, արհամարհական ակնարկներ էր անում կանանց անխոհեմ սիրոյ և կանացի կարճ խելքի մասին, որը, ինչպէս լայտնի է, անհամեմատ կարճ է լինում նրանց մազից, ռատի և կինը ըրպէսկան տանջանքից ու ըրպէսկան ռւրախութիւնից հեռուն չէ տեսնում:

—Թուխս եկած հաւ ես դարձել, — ասում էր նա.

երբեմն քրոջը՝ բարկութեամբ իւր անթացուպերով յատակը թրխկացնելով...:

Բայց նա շատ հազիւ էր բարկանում. մեծ մասամբ քրոջ փաստերին պատասխանում էր մեղմ և ներողամիտ ցաւակցութեամբ, մանաւանդ որ քոյրն ամեն անգամ որ մենակ էր մնում, վիճաբանութեան մէջ միշտ զիջանում էր նրան. բայց այդ արգելք չէր, որ նա շուտով դարձեալ նորոգէր խօսակցութիւնը: Սակայն երբ վիճաբանութիւններին ներկայ էր լինում նաև Եվելինան, բանն աւելի ծանր կերպարանք էր ստանում: Այդպիսի դէպքում ծերունին աւելի լաւ էր համարում լուռ մընալ: Ասես թէ նրա և նորատի աղջկայ մէջ մաքառումն էր սկսուելու, և նրանք երկուսն էլ նոր նոր ուսումնասիրում էին հակառակորդին՝ աշխատելով մեծ խնամքով ծածկել իրենց զէնքերը:

VI

Երբ երկուշաբաթից երիտասարդներն իրենց հօր հետ նորից եկան, Եվելինան սառն անտարբերութեամբ ընդունեց նրանց: Բայց նրա համար դժուար էր չհամակուել այդ գրաւիչ և նորատի կենդանացմամբ: Երիտասարդներն ամբողջ օրերով թափառում էին գիւղի մէջ, որսի էին գնում, դաշտերում գրի էին առնում հնձուոր կանանց և տղամարդկանց երգերը, իսկ երեկոյեան ամբողջ խումբը հաւաքւում էր պարտիզում, ապարանքի պատի տակ շինուած թումբի վրայ:

Մի այդպիսի երեկոյ Եվելինան ինքն էլ չիմացաւ, թէ ինչպէս ելաւ, որ խօսակցութիւնը դարձեալ նուրբ խնդիրների վրայ դարձաւ: Ինչպէս եղաւ այդ, ո՞վ էր առաջինը սկսողը— ոչ Եվելինան և ոչ էլ մէկ ուրիշը կարող էր ասել այդ: Որպէս աննկատելի կերպով հանգել էր վերջալոյսը և երեկոյեան ստուերներն սկսել էին սո-

դոսկալ պարտիզի մէջ, որպէս անշմարելի եղանակաւ սոխակը իւր երեկոյեան երգն էր սկսել թփերի միջից, այդպէս աննկատելի կերպով կատարուել էր նաեւ այդ բանը:

Ուսանողը խօսում էր բորբոքուած, պատանեկական այն բուռն աշխուժով, որ առանց կշռադատութեան, առանց մտածելու ընդառաջ է սլանում դէպի անյայտ ապագան: Մի առանձին դիւթական ոյժ, կոչի համարեա մի անընկճելի ոյժ կար դէպի ապագան և նրա հրաշալիքները տածած այդ հաւատի մէջ:

Նորատի աղջիկը լուզուեց հասկանալով, որ այդ կոչը, գուցէ առանց գիտակցական հաշուի, այժմ անմիջապէս դէպի իրեն էր ուղղուած:

Նա լսում էր՝ գլուխը ցած խոնարհած ձեռագործի վրայ: Նրա աչքերը բոցավառեցան, դէմքը շառագունեցաւ, սիրտը բաբախում էր... Ապա աչքերի փայլը հանգաւ, շրթունքները սեղմուեցան, իսկ սիրտը սկսեց աւելի ևս ուժգին բաբախել, և ահի արտայայտութիւն երեւաց նրա սպրդնած դէմքի վրայ...:

Եւ նա վախեցաւ, որովհետեւ կարծես յանկարծ իւր աչքերի առաջ քաշած խաւար պատը բաժանուեցաւ և այդ լուսաշաւղի միջից ցլացաւ ընդարձակ, եռուն և գործօն կեանքի հեռաւոր հեռանկարը:

Այո, այդ աշխարհը վաղուց հրապուրում է նրան: Նա այդ առաջ չգիտէր, բայց հնաւուրց պարտիզի ստուերում, մեկուսացած նստարանի վրայ, ժամերով նստում էր նա անիրագործելի ցնորքների անձնատուր եղած: Երեւակայութիւնը նրա առաջ պատկերացնում էր պայծառ, հեռաւոր նկարներ, և դրանց մէջ կոյրը տեղ չուներ...:

Այժմ այդ աշխարհը մօտեցել էր իրեն. դա ոչ միայն հրապուրում էր, այլ և մի ինչ որ պահանջ էր անում:

Նա մի արագ հայեացք ձգեց Պետրոսի կողմը և մի բան խոցեց իւր սիրտը: Պետրոսը նստած էր անշարժ և մտախոհ. նրա ամբողջ կերպարանքն ասես թէ ծանրա-

ցած լինէր, և այդ բանը մռայլ բժի նման դրոշմուեց նորատի աղջկայ լիշողութեան մէջ: «Նա... ամեն բան հասկանում է» կայծակի արագութեամբ անցաւ նրա մըտքովը, և աղջիկը մի տեսակ ցրտութիւն զգաց: Արիւնը սրտին խփեց, իսկ դէմքի վրայ ինքն էլ յանկարծական գոգոռնութիւն զգաց: Նրան մի առ վայրկեան թուաց, թէ ինքն արդէն այնտեղ, այդ հեռաւոր, եռուն աշխարհումն է, իսկ Պետրոսն ահա հէնց այստեղ նստած է մենակ, գլուխը քաշ գցած. կամ ոչ... այնտեղ, բլրակի վրայ, գետի ափին է այն կոյր մանուկը, որի վրայ ինքն այն երեկոյեան լաց էր եղել...

Եւ նա զարգանդեց: Նրան այնպէս թուաց, թէ մէկը պատրաստուում է իւր հին վէրքի միջից դուրս քաշել գաշոյնը:

Նա լիշեց Մակսիմի երկնր հայեացքները: Ահա թէ ուրեմն ինչ էին նշանակում այդ լուռ հայեացքները: Մակսիմն իրենից լաւ է գիտացել իւր տրամադրութիւնը. նա հասկացել է, որ իւր սրտում դեռ ևս կարող է մաքառում, ընտրութիւն տեղի ունենալ, որ դեռ ինքն իւր վրայ վստահ չէ...: Բայց ոչ, — Մակսիմը սխալուում է: Էւելինան հասկանում է իւր արած առաջին քայլը, իսկ լետոյ կտեսնէ, թէ դեռ ուրիշ ինչ կարելի է կեանքից վերցնել:

Նա ծանր և դժուար թառանջ քաշեց, կարծես դժուարին աշխատանքից լետոյ շունչ առնելիս լինէր, և չորս կողմը նայեցաւ: Կարող չէր անել, թէ լռութիւնը երկնր ժամանակ է, որ տիրած էր, վաղո՛ւց էր ուսանողը լռել, այլ ևս ուրիշ բան խօսել էր...: Նա նայեցաւ այն կողմը, ուր մի վայրկեան առաջ նրստած էր Պետրոսը:

Բայց Պետրոսն այլ ևս իւր առաջուկ տեղում չկար:

Թարգմ. ՄՈՒՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

252

ԼՈՒՄԱՅ

ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1896 թ. յունուարի 1-ից հրատարակուամ է Թիֆլիսում տարեկան երկու գիրք, բաղկացած 900—1000 երեսից և հետևեալ բաժիններով. — վիպական, տեղագրական, ազգագրական, մանկավարժական, առողջապահական, կենսագրական, պատմական, ժողովրդական, մատենախօսութիւն, այլևայլք և յաւելուած:

Առաջին գիրքը լոյս է տեսնում յունուար 1-ին, երկրորդը՝ յուլիս 1-ին:

ՏԱՐԵԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳԻՆՆ Է 3 ՌՈՒԲԼԻ
ԻՐԱՔԱՆՉԻՐ ԳԻՐՔՆ ԱՌԱՆՉԻՆ 2 ՌՈՒԲԼԻ

Մինչև այժմ տպագրուել է 10 գիրք, որոնք լոյս են տեսել միշտ խոստացած ժամանակներին և երբեմն էլ ամսաշափ առաջ:

Բանալով «ԼՈՒՄԱՅ»-ի վեցերորդ տարուայ, այն է 1901 թուի բաժանորդագրութիւնը՝ խմբագրութիւնը յայտնում է, որ առաջիկայ տարի ևս նոյն ճշտութեամբ պիտի հրատարակուի, ինչպէս և անցեալ տարիները. նոյն ծաւալով և աշխատակիցների աւելի ստուար խմբի օգնութեամբ:

Հասցէն՝ Тифлисъ, Редакція „ЛУМА“ къау promotepeю Гюмю Аганъянуз.

Արտասահմանից՝ Tiflis Archiprêtre Güte Aghaniantz, Redaction «Louma».

Ներկայ գիրքը լոյս տեսաւ յունիսի 15-ին